

De danske ordinationsritualer

Af P. G. Lindhardt

Anvendte forkortelser

- CA. Confessio Augustana.
- DDKH. Den danske Kirkes Historie I-VIII, udg. af Hal Koch og Bjørn Kornerup, 1950ff.
- DL. Danske Lov af 1683.
- DDS. Den danske Salmebog af 1953.
- ECP. Evangelisk-christelig Psalmebog af 1798.
- GR. Gejstlig Reskriptsamling. Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen.
- KL. Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V.s Danske Lov, udgivne af Holger Fr. Rørdam, I-III, 1883ff.
- KO. Den danske Kirkeordinans, cit. efter den danske udgave af 1539, KL. I, 40ff.
- KR. Danmarks og Norges Kirke-Ritual af 1685, cit. i udgaven af 1738.
- KS. Kirkehistoriske Samlinger, 1849ff.
- MP. P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan I-II, 1950ff.
- W.A. D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe, 1883ff.

Vedrørende 5. afsnit i denne afhandling henvises til afhandlingen om Askov-adressen 1913-1915, der vil blive offentliggjort i Kirkehistoriske Samlinger 1978.

I. Den tyske reformation.

Der er ikke her grund til at gå ind på de senmiddelalderlige bispe- og præstevielsesritualer, som vi i Danmark kender fra pontifikalerne i Lund og Roskilde¹. Selvom der er en svag forbindelse til fortiden – i brugen af *Veni sancte Spiritus* og missalets pinsedagskollekt (jfr. nedenfor) – er det ceremoniel der hører til disse romersk-katolske sakramenter (med bispevielsen som det overordnede) så forskelligt fra de evangeliske ordinationer at det ikke giver rimelig anledning til sammenligning.

*Luther*² anså ikke den katolske ordination, men dåben for adgangen til den »gejstlige stand«, og når en enkelt, taget ud af de døbtes mængde, fik til opgave at udføre den gejstlige funktion (»Amt«) krævedes der kun valg, kaldelse, grundig prøvelse af egnethed og forbøn: »Ordinirn sol heissen beruffen und befehlen das Pfarramt«. »Vera ordinatio est vocatio ad pastorem curam«! Ordination kunde godt ske ved at den kaldede, i nærvær af den menighed hvor han skulde virke, blev »bekræftet« i embedet, fik det »befalet« og blev »anbefalet« til menigheden – under bøn og håndspålæggelse, som Paulus siger, men afgørende er det at »ordinere« er synonymt med »kalde«, underordnet derimod om kaldelsen bekræftes ved en gudstjenstlig akt: »wer beruffen ist, der ist geweiht, und soll predigen dem, der ihn beruffen, das ist unsers Herrn Gottes Weihe und rechter Chrisam«! Allerede 1525 ordinerede Luther i Wittenberg Georg Rörer, bekræftede ham i stillingen og indførte ham i menigheden.

Bugenhagen var oprindelig imod håndspålæggelsen, som jo ikke Kristus men apostlene havde indført – et »signum externum« der kunde forårsage »varia Schwermerei«. »Qui eligitur ab ecclesia (d.v.s. en lokal sognemenighed) et acceptatur, hic est ordinatus«! I kirkeordningen for Braunschweig (1528) foreskriver Bugenhagen ingen særlig indsættelse, men anbefaler blot at man fra prædikestolen beder om gode prædikanter; i den hamburgske ordning (1529) gik han videre: efter lovligt (»rite«) valg modtager den valgte (uanset om han skulde være katolsk ordineret i forvejen) sit »ministerium«, d.v.s. bemyndiges til at prædike, og fik han siden en anden stilling måtte introduktionsakten gentages. Ved en gudstjeneste i sognemenigheden formaner en præst (efter epistlen) til forbøn for den valgte; koret synger Halleluja og *Veni Sancte Spiritus*³, mens de tilstedeværende præster og ordinanden knælende ved altret beder i stilhed; præsterne rejser sig og lægger hænderne på ordinanden; ordinator – der står for

altret – gør ligeså og beder en bøn; menigheden synger Nun bitten wir den heiligen Geist, og siden går gudstjenesten sin gang med prædiken. Her er der klart tale om introduktion, ikke indvielse, og samme ordning indførte Bugenhagen 1531 i Lübeck og 1535 i Pommern. Indtil da forekom heller ikke i Wittenberg ordination på anden måde end som en konkret indsættelse i den lokale menighed, jfr. at CA ingenlunde afleder embedet af kirken som sådan, men af den lære »hvormed kirken står og falder«, retfærdiggørelse ved tro alene, d.v.s. for Kristi skyld; denne »tro« er formuleret i art. IV, og umiddelbart efter siger art. V. at der – for at vi kan følge (*persequamur*) troen – er indstiftet (*institutum*) ikke et sacerdotium, men et ministerium, en tjeneste til at forkynde evangeliet og uddele sakramenterne; ordination omtales ikke, hele vægten ligger på funktionen.

Men efterhånden gjorde andre hensyn sig gældende: der kunde af menigheders (eller kirkepatroners) valg opstå megen uorden og grundig prøvelse ved en legal instans blive nødvendig; en offentlig ordinationshandling som bekræftede prøvens udfald fulgte derefter næsten af sig selv, så meget mere som mange nye præster (der ikke kunde få katolsk indvielse, fordi bispeembedet ikke kunde eller vilde medvirke) tit fik samvittighedskvaler over om de nu også retmæssigt øvede deres ministerium. Resultatet blev en ordination der rakte ud over det lokale og ikke skulde gentages; det grundedes bl.a. på en kurfyrstelig afgørelse (12.5.1535), og der opstod en slags parallel til den katolske præstevielse, omend teologisk og liturgisk meget forskellig fra den. Luther gik kun modvilligt med til denne nødløsning⁴, og allerede samme år bekræftedes det at ordination var en fælleskirkelig handling der endog rakte ud over kurfyrstendømmet Sachsen⁵. Ordinator var som oftest Bugenhagen, i hans forfald jævnlige også Luther, hvis ordinationsformular – som nu slog igennem og findes i tysk udgave (med flere varianter) og en latinsk – gør det tydeligt, at ordination stadig ikke er en speciel kultisk handling, men et indslag i en almindelig gudstjeneste – nu efter prædiken og før altergangen.

Efter prøven opfordres menigheden ved en gudstjeneste til at bede for de nyvalgte (og for alle ordets tjenere, ministerium universum), at Gud vil værdiges at sende arbejdere ud til sin høst (Mt. 9.37) og bevare dem i den sunde lære. Ordinator, præster og ordinander knæler for altret mens koret synger *Veni sancte Spiritus*, med tilføjelse (Ps. 51) – stadig på latin: »skab i mig et rent hjerte og forny en ret ånd i mit indre«. Derpå følger Missalets helligåndskollekt til pinsedag: *Deus, qui corda fidelium etc.* – et fast led i de danske ordinationsritualer af

1537(39), 1685 og 1898 – ordinator står op og læser med høj røst en text »om bisper«, nemlig det katolske pontifikales text, 1. Tim. 3. 1-7⁶, indholdsmæssigt en parallel til Tit. 1. 5-9 som blev fast præste- og bispevielsestext i Danmark; hertil føjes Act. 20. 28-31 (jfr. p. 19). Derpå siger han: »Hie höret ir, das vns, so Bischoue, das ist Prediger vnd Pfarrer beruffen sind vnd sein sollen, nicht wird befolhen Gense oder Küe zuhuten, Sondern die Gemeine, so Gott durch sein eigen blut erworben hat, das wir sie weiden sollen mit dem reinen wort Gottes, auch wachen vnd zusehen, das nicht Wolffe vnd Rotten vnter die armen Schafe einreissen. Darumb nennet ers ein köstlich werck. Auch für vnser Person sollen wir zuchtig vnd ehrlich leben, vnser Haus, Weib, Kind vnd gesind Christlich halten vnd zihen*. Seid ir nu solches zuthun bereit? De svarer Ja, ordinator lægger med præsterne hånd på deres hoveder, beder Fadervor og endnu en bøn der først minder om, at Gud ved sin søn har sagt: »die Erndte ist gros, Aber wenig sind die Erbeiter, Bittet den Herrn der Ernte, das er Erbeiter in seine Ernte sende«, og fortsætter: »Auff solch deinen Göttlichen befehl, bitten wir von hertzen, woltest diesen deinen Dienern, sampt vns, vnd allen, die zu deinem wort beruffen sind, deinen heiligen Geist reichlich geben, das wir mit grossen hauffen deine Evangelisten seien, trew vnd fest bleiben, wider den Teufel, welt vnd fleisch. Damit dein Name geheiligt, Dein Reich gemehret, dein Wille volbracht werde«. Efter endnu et ønske om at Gud vil knuse paven, Muhammed og andre »Rotten« som krænker hans navn og fordærver hans rige sluttes med den vanlige doxologi. Derefter læses 1. Pet. 5. 2-4 (fra 1898 præstevielsestext i Danmark), og det hedder: »So geht nu hin, vnd weidet die herde Christi, so euch befolhen ist, vnd sehet wol zu, Nicht getzwungen, sondern williglich, Nicht vmb schendlichs gewins willen, sondern von hertzen grund, Nicht als die vber das Volck herrschen sondern werdet fürbilde der Herde, So werdet ir (wenn der Erzhirte

* I en variant er tiltalen udvidet: »Erstlich so horet ir hie, das euch der heilige geist berufft vnd setzet euch zu Bischoffen in seine herd oder kirchen: darumb sollt ir glauben vnd gewiss sein, das ir von Gott selber beruffen werdet, weil euch die kirche (d.v.s. lokalmenigheden) so euch hergesandt, vnd weltliche Obrigkeit beruffen vnd begert har. Dann was die Kirche vnd Obrigkeit hirin thut, das thut Gott durch sie, domit ir nicht eingedrungen geachtet werdet«. Dette afsnit viser tydeligt at man vilde befri præsterne for alle samvittighedskvaler ved tanken på at de måske ikke var »rite vocati«, og vidner om fast tillid til at Gud kalder alene gennem menighedens valg og øvrighedens stadfæstelse.

erscheinen wird) die vnuorwelckliche Krone der ehren emphaen« (jfr. p. 32, 34 og p. 41).

Tilslidst velsigner ordinator de nyindviede med korsets tegn og disse (eller andre) ord: Herren velsigne jer at I må bære megen frugt (Jh. 15.5), og enhver går til sin plads. Menigheden synger Nu bede vi den Helligånd, en præst messer Fadervor og de nye præster går sammen med menigheden, men først af alle, til alters; vil ordinator være med går han nærmest efter dem. Siden bliver de skikket til hver sit tjenestested.

Luthers ordinationsritual var ikke kendt i Danmark da det første udkast til KO.s præstevielse blev til (p. 13f.), men fik derefter afgørende betydning for både bispe- og præstevielseritualets udformning, også i den forstand at det – netop ved at vælge tekster der handler »om bisper« og ved tolkningen deraf i den rituelle tiltale til ordinanderne – fastslog den opfattelse, at der i grunden kun er et embede: prædikeembedet, og at det for bispeembedet særlige ikke er en højere »vielsesgrad«, men administrative hverv.

1. Bengt Strömberg: Den pontifikale liturgin i Lund och Roskilde under medeltiden, 1955, 153ff. 244ff. 279ff. jfr. Indledningen, 48ff. 58ff. og DDKH.III, 115ff. 118ff.

2. P. Drews: Das Ordinationsformular 1535, W. A. 38, 401ff. Drews bygger på (men er kritisk overfor) G. Rietschel (Luther und die Ordination, 1883) hvis bog også er udnyttet af P. Madsen (Ordinationens Betydning inden for den lutherske Kirkeafdeling, 1904); en del af det nedenfor gengivne findes også hos P. Madsen.

3. Strömberg: a.s. 170, 258. jfr. A. Malling: Dansk Salmehistorie III, 1963, 138ff.

4. Allerede 1530 erkendte Luther (W.A. 38, 408) at den katastrofale præstemangel til dels skyldtes savnet af biskoppelig ordination og at man derfor var tvunget til at indføre en evangelisk ordinationsrite: »magna ubique peniuria fidelium pastorum...quo *cogemur* proprio ritu ordinare seu instituere ministros«, selvsagt dog »sine rasura, sine unctura, sine infula, sine chirothecis, sine baculo et sine thuribulo, sine denique istis episcopis«.

5. I Luthers ordinationsprædiken (20.10.1535, W. A. 41, 454ff.) hedder det: »cum simus ordinaturi aliquem in aliam ecclesiam. Prius non fecimus«. Prædikenen henviser til den kurfyrstelige skrivelse og er et hvast angreb på den katolske ordination. Karakteristisk er også det brev hvormed Luther samme dag sendte ordinanden tilbage til Gotha: »wir schicken Euern Johannes, durch Euch berufen und gewählt, durch uns examiniert, ordiniert und konfirmiert, zurück« (W. A. Briefwechsel 7, 302).

6. Strömberg, a.s. 289.

II. Reformationstiden i Danmark.

Under hele reformationsepoken var det danske bispeembede stærkt svækket: siden 1519 var der ingen indviet ærkebiskop, 1529 fik Roskilde og Fyns stifter biskopper som aldrig blev ordineret (med Poul Helgesens udtryk: »skinbisper«); det samme var 1531 tilfældet i Ribe. De indviede bisper må vel antages at have holdt ordination, så længe det var dem muligt, og de stifter der nu havde »skinbisper« har klaret sig med viebiskopper, ofte tiggermunke der fik bispevielse for at kunne varetage den »sakramentale« side af embedets funktioner. I de evangeliske menigheder som efterhånden etableredes må ordinationer også have fundet sted; vi ved ialtfald at *Hans Tausen* 1529 indviede sin svoger, *Jørgen Sadolin*, til præsteembedet, men ikke hvordan han bar sig ad, og i Haderslev-Tørmøntinglen – der 1528 blev reformeret i fyrstelig-luthersk ånd – må ordinationer vel også have forekommet¹.

Såsnart herredagen i København (30.10.1536) havde udstedt den reces der betød reformationens vedtagelse begyndte arbejdet på dens indførelse. 11.11.1536 indkaldte kongen en samling af lærde, mest fra de evangeliske prædikanter kreds, men også fra de endnu katolske domkapitler og en enkelt repræsentant for klostrene (en dominikanerprior). De skulde mødes i Odense helligtrekongersdag 1537, men mødet blev snart forlagt til Haderslev, suppleret med en kgl. hofprædikant og seks slesvigske gejstlige. Forsamlingen udarbejdede på latin et (tabt) udkast til en kirkeordinans, og de katolske deltagere blev under trussel om kongens unåde presset til at skrive under; de havde søgt at trække nyordningen ud til et alment europæisk koncil havde talt – en ide der ikke behagede *Christian III* som netop havde afslået at lade sig repræsentere ved det koncil paven lige havde indkaldt (og som iøvrigt aldrig blev til noget)².

Der er bevaret en dansk oversættelse af det latinske udkast³; det var færdigt midt i april 1537, blev så gennearbejdet i det kgl. kancelli og forsynet med mange rettelser og tilføjelser, ført i pennen af kongens sekretær. Den latinske redaktion blev, dog næppe i gennearbejdet form, sendt til Wittenberg (17.4.37) og fik Luthers og hans medarbejders godkendelse; antagelig fulgte den med Bugenhagen, da han efter kongens udtrykkelige ønske kom til København (5.7.1537) for at afslutte reformationsværket; hans mange tyske kirkeordninger havde givet ham ry som en fremragende organisator. I sommerens løb er der blevet arbejdet på kraft, og talrige nye rettelser og tilføjelser gjorde at KO – redaktionelt set – blev et temmelig rodet arbejde. Den

reviderede latinske udgave af det færdige værk forelagdes til rigsrådets godkendelse og blev med et indledende kgl. brev og kongens underskrift autoriseret 2.9.1537, samme dag Bugenhagen – med brud på den apostolske succession – indviede de nye »superintendenter« som recessen af 1536 havde lovet. En oversættelse af den latinske KO – formentlig af Palladius⁴ – blev trykt 1539; en anden, let revideret, dansk udgave blev af konge og rigsråd i fællesskab udstedt 14.6.1539 (KL. I, 40ff.) og året efter i kopi tilstillet de nye biskopper. 1542 blev den – og de 26 Ribe-artikler (sst. 195ff.) der er af speciel interesse m.h.t. præstevalget – udsendt som den »rette ordinans«. Samme år fik hertugdømmerne deres egen ordinans (oprindeligt havde man nok tænkt sig én fælles ordinans for hele monarkiet), og siden da var der et skarpt administrativt skel mellem kirkeforholdene nord og syd for Kongeåen.

Det danske udkast til KO fra foråret 1537 beskæftiger sig ikke med bispernes valg, endsige ordination – man levede jo endnu i en bispeløs tid; det siges dog at det er (de kommende) superintendents opgave at »holde thendt igenn vpkommene Gudtzs ere wed magt« og føre tilsyn med sognekirker og skoler; desuden skal de »vdtlegge och prædicke thendt hellige schriift«, tage sig af »aandelig sagher«, overlade de verdslige til øvrigheden, holde »prestte moede« (stiftssynode) to gange om året, forhøre dem de har mistro (for kætteri) til, stadfæste de retskafne i den sande tro, opklare tvivlsomme sager, forlige stridende, »offueruiinde och neddempe« alt kætteri, overhøre de lovligt kaldede præster og sende dem de finder »atgøre fylltlestte« videre til provsten, der så – når de er stadfæstede af øvrigheden – skal »indtføre« dem i deres kirker (KS. 1, I, 110ff).

Denne indførelse var i Danmark som i Tyskland identisk med ordination, som det fremgår af afsnittet om præsters valg og indvielse (sst. 81ff.). Først kommer en bemærkning af mere principiel art: »Fore thii prest weyningenn eller ordning er ingthet andet, endt een skiick vtj kiirckenn atkallde nogenn tiill attiene vtj Gudtzs ordt och Sacramenter, Thii ingenn schall aff seg selfuer, vdenn hanndt bliffuer loughlig kalldet, vnderstaa seg thendt tiennestte vdi kiirckenn, eller indtrengse seg vdi nogen saagenn«. I saglig overensstemmelse med CA understreges det at ordination kun er en »skik«; hele vægten ligger på den lovligt kaldelse (rite vocatus), men udkastet siger intet om hvem kaldsretten lovligt tilkommer, kun at når et sogn er uden præst skal de, »huilcke saadant tiillbør« med provstens bistand forespørge bispem eller møde op hos ham med en kandidat, der dog ikke af provsten må indsættes i

kirken før han er »offuerhørdt« af bispem og fundet »duelig och bequem naach« til at modtage »thendt aandelig ordening« – d.v.s. bemyndigelse til at prædike evangeliet for »meenheden« og sakramenterne »icke atgøre, men atuddeele«.

Ved en gudstjeneste skal da provsten efter prædikenen sige til menigheden: Kære brødre og søstre! I har nu gjort en »fyring och Credentz« til Gud at han vil give jer »et godt predickere«, og i ham som står her – ved »theriss flittige tiillhielpning som ther haffde om atskøde« (valgkompetencen holdes altså svævende) – har I nu fået en »godt høffuisk leardt mandt«, der så vidt man kan dømme er »tiill saadant ith Embede icke ubequem«. Nu står (kun) tilbage at bede Gud for Kristi skyld give ham nåde til at føre »hannss embede tiill alldes ethers salighed«, og erindre at også Kristus – da han vilde vælge sine apostle – bad hele natten før han kaldte dem (Lk. 6.12). Nu skal den nye præst så »beffales ether heer fore alteret met sang, bøn, och henndderes paalæggelssze«, og derfor skal I alle inderligt bede for ham. Så knæler han der skal modtage tjenesten sammen med de næstboende præster for altret, og mens præsterne »hiemmelig« (i stilhed) beder for ham synges »Kom Hellig aandt Herre Gudt« (Veni sancte Spiritus), provst og præster lægger hænderne på ham, provsten læser en kollekt og menigheden (»faalcket«) svarer Amen. Så synges Nu bede vi den Helligaand, og imens »beffale« præsterne (vel i stille bøn) »thendt Herre Gudt alldt saghen«, og dermed er ordinationen, d.v.s. indsættelsen, til ende. Der nævnes – modsat Luther – intet om brug af Fadervor eller om altergang – og hele ordningen er tydeligt nok (jfr. KS. 2, II, 49f.) slet og ret overtaget fra Hamburgs eller Lübecks ordning, jfr. p. 8f.

Ved revisionen i kongens kancelli blev der gjort tilføjelser (KS. 1, I, 82ff.): biskoppen er endnu ikke inde i billedet, men provsten skal læse den hellige lektie »om bisper« (d.v.s. Tit. 1. 5-9) og befale ordinanden at prædike evangeliet troligt og alvorligt, uddele sakramenterne ret, prædike om bod og kors, øvrighed og gode gerninger; med sand lærdom skal han modstå vildfarelser, altid flittigt studere skriften og idelig bede. Med »aaben røst« lover ordinanden at gøre alt dette, som Gud nu vil give ham nåde til, og derefter skal »kirckeherrerne« (provst og præster!) lægge hænderne på ham. Det understreges at hermed sker ordinationen, alt efter Pauli ord (1. Tim. 4.4f.) at »Creaturet hellig giøris wid ordet och bønner«. Revisionen af udkastet indeholder altså ingen særlig embedsoverdragelse – den er sket med valg, prøvelse og stadfæstelse – men et »bud och befaling« til at bestride præstens

funktion, og et ordinationsløfte der minder en del om det senere præsteløfte (jfr. p. 26).

Som vi så indledtes udkastets ordinationsafsnit med en i forhold til det katolske syn stærkt reduceret opfattelse af hvad ordinationen indebærer (p. 13); det slutter (KH. 1, I, 86) ligeså konsekvent: de præster der således er beskikket til en åndelig tjeneste »mue saa lenghe agttes och kalldis thet thee ere, Szom thee bliffue waaractige vtj rethsiinddig leardom och gode seyder, men ther som thee begyndne atbliffue andre endt thee waare, och ey raade boedt paa naar thee ere bleffuene vnderuiiste, da mue thee well effther Superintendentens och prostens skøen aff herscabet settis tiill rethe, at thee holldes vnder thendt menigh skiick, och regnis for vueygde, liige som andet almues folck«*.

Der er altså ikke tale om at ordination betyder optagelse i en »stand« (med character indelebilis etc.); den er en »skik«, en handling som udtrykker offentlig bemyndigelse – ved sang og skriftlæsning, formaning, håndspålæggelse og bøn – til at udføre den bestemte funktion at prædike evangeliet og forvalte sakramenterne (jfr. CA. V). Men ophører præsten med denne funktion, misrøgter han den, blander han sig i verdslige »handeler«, kort sagt: begynder at blive »anderledes«, kan han efter passende påmindelse fra provst og bisp afsættes af øvrigheden, og da er han slet ikke »ordineret«, for da har han intet kald, udøver ingen præstelig funktion, men er for en almuesmand som alle andre at regne.

* KO har optaget både indlednings- og slutningsafsnittet, det sidste lidt udførligere: de præster som nu er »forordinerede til den aandelig tienneste at predicke Euangelium, maa saa lengi actes oc kalles det de ere, som de bliffue warafftige vdi retsindige lærdom oc gode seeder oc et ærligt leffnet, At de icke beuare seg med nogre timelig handel, som dennom og deris embede icke vedkommer, Men der som de begynde at bliffue andre end de wore, oc end dennom bør at være, oc ey raade bod paa, naar de ere bleffne paaminte, Da maa de wel, efter Superattendentens oc prouistens skøn, aff Herskabet settis til rette, ja aff settis, Oc regnis for w ordinerede, lige som andre Almoes folck« (KL. I, 74, 80).

Omkring 1560 fik *Niels Hemmingsen* til opgave at foretage en systematisering af KO – den fik ingen praktisk betydning⁵ – og her møder man næste generations karakteristiske syn på kirken som en *ecclesia doctrix*, hvis læreembede derfor tillægges meget betydelig autoritet. Vel fulgte han KO og Ribe-artiklerne loyalt, omend med små typiske ændringer, men han udelod totalt de to afsnit der – så vel i udkastet som i den færdige KO – fastslår at ordinationen kun er den »skik« som bekræfter at præsten er ret valgt og kaldet til sin »funktion«, og regner ham for almuesmand som andre og u-ordineret i samme nu han (hvad end grunden måtte være) hører op at fungere. Samme meget sigende udeladelse genfindes i de norske biskoppers (og Hemmingsen-disciple!) udkast til en norsk kirkeordinans, jfr. p. 30. Men stadig er der ikke tale om en særlig embedsoverdragelse; den rette ordination er også hos Hemmingsen og hans disciple skriftens ord, sang, formaning og bøn under håndspålggelse.

KO i sin endelige skikkelse – vi følger her den danske text af 1539 – definerer de gejstlige valg nærmere: bisper vælges af købstads-sognepræsterne som bemyndiger fire af deres egne til at kære »een werd mand oc skickelig bode y lerdøm oc leffnet« og følge ham til nærmeste biskop (siden undertiden også til fakultetet, men den skik ophørte efter 1660) for at han kan blive »offuer hørd«, hvorefter han af den lokale kgl. lensmand stadfæstes, gøres »mønduge wdy Stictet« og aflægger ed til kongen; præsterne får besked på at lyde ham (KL. I, 116f.). Provsten vælges ved bispens medvirken af provstiets præster (sst. 74). På landet vælges sognepræsterne af »de bæste aff Kircken, Huilcke det samme behøre, paa den menige Almoes Wegen« og med provstens hjælp. I Ribe-artiklerne (sst. 197) skal sognefolket som valgmænd udtage »vij af de ellesthe och actistthe mendt ther wdj sognen«. Efter valget sender »kircken« (sognemenigheden) den valgte – der må have et »got rycte om et got leffnet oc gode seder« – til biskoppen, for at han kan prøves m.h.t. »syn lærdom oc forstand«. Patronatsretten skal – hvor den består »aff Arrildz tiid« – respekteres; i købstæderne vælger borgmestre og råd, også hvor man ikke hidtil har haft en sådan ret. Finder biskoppen valget – og manden – i orden sendes han til lensmanden der stadfæster ham på kongens vegne, og han aflægger ed på at ville »forfremme det hans Kongelig Maiestat kand være til ære, lydelse og fred«, være flittig i embedet og bede Gud for Kristi skyld tilgive hvad han »wforseendes eller aff menniskelig skrøbelighed« måtte forsømme. Lensmanden må intet modtage for sin umage – intet spor af »een forbandet Simonij« må klæbe ved kaldelsesprocessen; kun skriveren kan for at udfærdige kaldsbrevet få lidt for sin ulejlighed.

Kandidaten vender så tilbage til biskoppen der skal tage ham ind i domkirken der hvor han bor og »for Altrered befale hannom sit embede med saadan en fadson og skick« (Hemmingsen: publice in templo coram altarj ad ministerium tali ritu ordinabitur): ved en hverdagsgudstjeneste skal en præst – efter epistlen – fra prædikestolen meddele, at denne »dannemand« er »wdvald oc kaldet« (altså ved menighedens valg og øvrighedens stadfæstelse) til »at tiene seg y det hellige Euangelio«, og af bispen er forhørt om sin lærdom og forstand; derfor skal han nu »til samme embede ordineres oc skickes for Alteret, med hellige ordz oplesning, Formaning, henders paalæggelse, oc en gudelig bøn til Gud«. Menigheden opfordres til at bede Gud lade sig hans tjeneste være »behagelig«, til Guds ære og »mange menniskers salighed« (Hemmingsen: in gloriam DEI omnipotentis, et Ecclesiæ vtilitatem possit tendere), og menigheden bør takke Gud der ved Kristus værdiges at give sin »hellige Kircke gode predicanter«, thi det hører til de gaver Kristus, da han for til himmels, gav sin kirke, som skrevet står (Ef. 4.7ff.).

Derpå knæler ordinanden og »nogle andre præster« for altret, »Peblingene« (Hemmingsen: Chorus) synger på latin Veni sancte Spiritus etc. Formentlig har man også her sunget »den Versicul« af Ps. 104.30: Emitte spiritum tuum, Domine, et creabuntur. Et renovabis faciem terræ (således ialtfald i det norske ordinans-udkast, jfr. p. 30). Biskoppen læser kollekten Deus, qui corda fidelium, vender sig til menigheden og læser på dansk Tit. 1. 5-9 (»om bisper«) og befaler ordinanden (»ligge hannom fore...een befaling«) at prædike evangeliet retsindigt, uddele sakramenterne behørligt, lære ret om bod, kors, øvrighed (og den lydighed man skylder den) og gode gerninger, modstå al vildfarelse med den sande lære, flittigt studere skriften og »idelig bede«⁶. Ordinanden svarer »med liudelig røst...for ald folcket«, at det vil han med Guds hjælp flittigt gøre. Biskop og præster lægger hænderne på ham og beder først Fadervor, og så (uden messetone) en kollekt (der ikke er anført, men må være den samme som ved bispevielsen (p. 20) og som i store træk stammer fra Luther), og beder hertil menigheden svare Amen (det sidste er strøget hos Hemmingsen). Under første vers af Nu bede vi den Helligånd knæler biskoppen og beder for sig selv, rejser sig så og bliver stående for altret; ordinand og præster rejser sig også, og ved den følgende altergang modtager den nyindviiede først af alle sakramentet.

»Saa skal da den ganske handel med denne tilskickelse oc ordinerings fuldendis effter det ord Paulus siger, Creaturet helliges

wed ordet og bønnen«. Der sker ingen embedsoverdragelse; ord og bøn er det afgørende, og det er tydeligt at ritualet fra udkastet til KO (p. 13f.) er blevet stærkt påvirket af Luthers formular, især hvad angår forbøn, brug af Fadervor og altergang.

Biskoppen sender den nye præst med sit »beseglede brevff« (kollats) til provsten, anbefaler ham til denne og eventuelle andre præster han skal samarbejde med, ligeså til borgmester og råd i byerne, og næste helligdag skal provsten i hans kirke prædike, »tale hans beste for folcket« og læse kollatsen som bevis for at han er »rettelig kaldet, offuerhørd, oc til Embedet ordineret«. Når lensmanden får ærinde i sognet skal han på kongens vegne befale folket at tage vel mod præsten, give ham hvad han skal have – ellers vil kongen »hordelig« straffe de ulydige.

Udkastet havde naturligt nok (jfr. p. 13) intet om bispevielse, men KO har et udførligt afsnit, som – sikkert med rette – menes at stamme fra Bugenhagen⁷ og vel er mere eller mindre identisk med det ritual han brugte ved de nye superintendents indvielse i september 1537. Bisperne, hvis pligter nu defineres udførligere (KL. I, 106ff.), skal først og fremmest »holde denne Reformats y Kircken wed mact« (Hemmingsen: *quj religionis curam habeat!*), og en ny biskop skal »obenbare indweyges y den kiøbstad, der som hand skal boe«; det sker for altret og ved den næstboende biskop (tanken om en over- eller ærkebiskop var – vist under pres fra adelen – opgivet), før prædiken og under medvirken af de nærmest boende præster. Forinden sværger bispem, med hånd på NT, overfor kongen at ville fremme alt hvad der er konge og rige til gavn, ære, fred og lydighed, at udlægge evangeliet og forvalte sakramenterne efter Kristi indstiftelse, vare sig for »menniskelige meninger, oc blive hart ved wor Christelig troes wisse articler«, flittigt arbejde for at skaffe præster til kirkerne, minde dem om at passe deres kald med forkyndelse og sakramenter, børnelærdom, skriftemål og kirketugt og – som KO byder – værne skolerne, hjælpe de fattige og se til at lands lov og ret respekteres; bispem må ikke ved gunst og gave eller på anden vis »lade meg krencke emod det mit embede tilhør«, men afbede al forsømmelse (som menneskelig svaghed kan forvalde) hos Gud for Kristi skyld (sst. 127ff.).

Bispevielse foregår ved en helligdagsgudstjeneste. Efter epistlen opfordrer provsten (domprovsten?) eller en præst fra prædikestolen menigheden til at bede et Fadervor for ordets fremgang og for denne dannemand (»gudfrygtig, windskibelig, ydmige, lerd«). Under *Veni sancte Spiritus* går menigheden op i koret, så nær den kan komme, og

ordinator træder så tæt til menigheden som han kan, for at den kan høre hvad han siger. Han er i alba og korkåbe, ordinanden og de medvirkende præster i alba. Ordinator formaner folket til med (endnu) et Fadervor at bede Gud værdiges at »være der bland det, de nu haffue forhende«, priser »det allerhelligste prædicke embede«, viser dets nytte og uundværlighed og at Helligånden gennem Paulus højlover »denne Kirckens tieniste« som Kristus ved sin himmelfart gav kirken (Ef. 4. 7ff. parafraseres), thi Guds største velgerning var ikke blot at han gav sin søn i døden for os, men at han også gav os »skickelige prædicke oc lærefædre«, der – ved »det liudende ord« – skal uddele »saadant et liggende fæ« (skat) til verden, og sagde: den der hører jer, hører mig (Lk. 10.16) – og just derfor er denne gode og gudfrygtige mand valgt til biskop i dette stift.

Man synger Domine, Dominus noster (Ps. 8) og »af den tolker ordinator et eller to vers om Kristi prædikanter og hans rige, men ikke så langt »at folcket kiedes der wed, oc foracte saa det der handles«. Han læser også KO.s afsnit om bispers pligter og befaler ordinanden at lære det rene evangelium, prædike syndernes forladelse alene for Kristi skyld, tale om kors, bod, øvrighed (og lydighed mod den) og om sakramenterne. Derefter spørger han: »loffue y dette«? Ordinanden: »Ja, det loffuer ieg. Giffuer meg eders haand der på. Saa recker han hannom haanden«! Efter Ecce nunc benedicite Domino (Ps. 134) siger ordinator: I prædikanter, denne salme er sunget for at I altid skal opløfte jeres hænder og »benedide Herren, oc udprædicke sand benedidelse wdy den Abrahams seed CHRISTO«, både nat og dag og altid med kraft modstå djævelens rige! Og da vi nu har sunget »hellige loffsange oc psalmer som priise Guds ords predicken«, vil vi nu »høre hellige lectier derom wdaff den hellige schriff«. Tre præster læser henholdsvis Tit. 1. 5-9, Act. 20. 28-32 og 2. Tim. 4. 1-8, og ordinator siger: alt dette minder prædikanterne om deres embede, hvor højt det tækkes Gud og hvor nyttigt det er for kirken; thi det er Kristus selv som ved sine prædikanter »prædicker, giffuer Sacramenter, straffer, formaner og trøster«, og det er »wor største husvalelse wdy denne wtaknemmelig oc foractelig werden«. Derfor skal I alle vide, at denne »wielse bliffuer hellig« ved to »stycker, som er Guds ord oc een Gudelig bøn«, og kan som alt hvad der er skabt »tiene oss wdy hellighed til wor brug«, hvilket Paulus udtrykker således, at »huert Guds creature er de tro Christne got til at bruge med takksigelse« – især når man forstår sig på sandhed – fordi det helliges ved Guds ord og bøn. Nu har I af det første (Guds ord) hørt hvordan det apostolske

embede prises og helliges, og for at denne hellighed kan fuldkommes vil vi også tale om det andet, d.v.s. bønner; vi skal jo bede Gud om alt det gode vi har behov, og allermest behøver vi gode prædikanter; Kristus bad selv hele natten før han kaldte sine apostle (Lk. 6.12), og siger at vi skal bede høstens herre udsende arbejdere til sin høst (Mt. 9.37). Yderligere lagde under bøn apostlene og »Kirckens Oldinge« hænder på dem de beskikkede og viede til prædikanter (1. Tim. 4.14), og af Act. (6.6, 13.3) fremgår at den skik tog kirken i arv, ligesom også Paulus gav »sin eygen Biscop« den formaning: »wær icke altfor snar at legge hender paa noget« (1. Tim. 5.22.); det siger han just om dem der skal prædike og lære i kirkerne, ikke om messepræster. Allerede i GT plejede man at lægge hånd på de ofre som slagtedes og viedes, altså kan enhver se, at her ofrer vi for Gud dem til en hellig tjeneste som vi lægger hænderne på – hvad vi nu, som apostlene har lært os, vil gøre i Jesu navn.

Her lægger ordinator med »Præsterne oc Oldingene«⁸ hænder på ordinandens hovede, ordinator beder højt Fadervor og derefter den bøn der har sin oprindelse hos Luther (p. 10f.) og har fulgt ordinationsritualerne siden: O Almægtigste euige Fader, som haffuer saa formiddels din eenborne Søn wor eeniste mestere lerd oss, Høsten er møgen, men arbejderne ere faa, Der fore beder Høstens Herre, at hand wdsender arbejdere wdi sin høst, Huilcke ord oss paaminde, at wy skulle bede om gode arbejdere, predickere oc lærefedre wdy Kirckerne aff din guddommelig godhed med een aluorlig oc troe bøn, Saa bede wy nu din wsigelig godhed, at du naadelig wilt ansee denne din Tienere N huilcken wy wdi dit naffn wduelge til det hellige biscoplig embede vdi kircken, at hand bliffuer windskeblig wdy dit ord oc prædicke Jesum Christum din Søn at wære wor eeniste salighed, til at lære oc trøste raadeløse samuittigheder, at raade, paaminde, at straffe med ald tolmoghighed, Saa at andre maa læris oc forbedris der wdaff, saa at det allerhelligste Euangelium maa warafftelig bliffue hoess oss reent oc ret, foruden all menniskelig lerdoms beblindinge, At wy motte faa det euige liiff til een salig fruct der aff, wed den samme din Søn wor Herre Jesum Christum«.

Og »saa skulle de alle sware, Amen. Oc strax skal mand siunge, Nu bede wy den helligand. Under des som det første verss siunges, falde de allesammen ned for Alteret, Oc gjøre deris bøn, Saa staa de op, oc gaa heden, Huer paa syn sted, At de med andre Christne kunne siden gaa til det hellige Sacramente«. Efter slutningskollekten går de gejstlige atter frem foran altret for at modtage den »wonlige benedidelse«, der

dog ikke gælder dem alene, »men den heele meenhed«.

Bispevielsen er opbygget som en udvidet og med festlige indslag udstyret præstevielse; der er ingen overdragelsesformular, og det understreges helt igennem at bispeembedet først og sidst er et prædikeembede som helliges ved Guds ord, salmer, skriftlæsning og bøn under håndspålæggelse.

1. Om viebiskopper, se Strömberg: a.s. 71f.
- Haderslev-artiklerne (Sønderjyske Aarbøger, 1889, 218ff.) har uden tvivl haft indflydelse på KO; de indeholder intet om ordination, og de få liturgiske antydninger lader formode at gudstjenesteordningen har været af »konservativ« luthersk type, og ikke – som f.ex. i Malmø – af mere radikal og bibelhumanistisk.
2. C. Th. Engelstoft: Kirke-Ordinantsens Historie, KS. 2, II, lff. 369ff. jfr. DDKH. IV, 14ff.
3. KS. 1, I, 55ff.
4. Peder Palladius' danske Skrifter, udg. ved Lis Jacobsen, I, 1911-12, 119ff. 159ff.
5. Af ukendte – men ikke uforståelige! – grunde blev Hemmingsens arbejde liggende ubenyttet indtil Bjørn Kornerup 1953 udgav det som Confessio et Ordinatio Ecclesiarum Danicarum. Om præste- og bispevielse, se 116ff. 127ff.
6. Om dette »teologiske« ordinationsløfte – helt forskelligt fra den mere »politiske« præsteed, se videre p. 26. En slags symbolforpligtelse ligger der også i den liste over bøger præsten skal eje af hensyn til sin forkyndelse: bibelen, Luthers postille, CA med apologien, Melanchtons Loci, Luthers lille katekisme og den sachsiske visitationsinstrux (KL. I, 118f.).
7. Det bærer præg af først at være skrevet på latin, med »en livligere og myndigere Udtryksmåde, som røber den øvede Reformator og Lovgiver«, C. Th. Engelstoft: Liturgi- eller Alterbogens og Kirke-Ritualets Historie i Danmark, 1840, 14f.
8. Om virkelig læge menighedsrepræsentanter (»ældste«) har deltaget i danske bispevielser må stå hen; bestemmelsen kan simpelthen være overtaget fra Bugenhagens pommerske kirkeordning, hvor »etlicke van der gemeene vnde den Oldesten« deltager i håndspålæggelsen, cit. efter P. Madsen: a.s. 12.

III. Kirkeritualet af 1685.

Ordination af præster og bisper var nu lagt i faste rammer for de næste 150 år. Det kan nævnes at kongen 1578 indtrængende pålagde bisperne kun at præstevie dem der »enten haffue eller ere beskeden thil noget

wist kald«, så der ikke opstod et gejstligt proletariat af skibspræster og adelige huskapellaner – som ofte løb kongen på dørene (KL. II, 290, jfr. III, 3). Jævnlig indskærpes KO.s regler om valg og ordination (sst. II, 23, 43; III, 3), men under krigsforhold kunde der dispenseres fra lensmandens stadfæstelse (sst. III, 402). Ved bispevielse blev reglen om at næstboende biskop var ordinator af og til understreget, f.ex. da Viborg biskop 1587 fik ordre til at indvie en ny biskop i »Aarhus og i Menighedens nærværelse« (sst. II, 414), eller da Ribe-bispen 1588 måtte drage til Odense for at foretage en bispevielse (sst. 431), men der er også eksempler på at jyske biskopper blev indviet i København, og de norske blev det vistnok altid.

I det 17. århundrede gik KO.s bestemmelser om bispevalg i opløsning: selvom et formelt valg fandt sted øvede kongen den afgørende indflydelse ved at udpege kandidaten, og under enevælden var det slet og ret en statsopgave at vælge bisper. Stillingsbeskrivelsen (DL. 2-17-lff.) fremhæver stærkt at de er statstjenere, og bispeeden forpligtede til med »Liv og Blod« at forsvare enevælden og holde sig i nøje kontakt med de andre forvaltningsgrenes chefer. Præstevuddannelsen kom i fastere rammer ved indførelse (1629) af den teologiske embedsexamen (KL. III, 173ff.), og ved præstevalget søgte man stadig at få KO.s ordning overholdt, trods kongens stigende indflydelse og det voxende tryk fra det adelige patronat: 1620 gjorde et kongebrev (sst. 72.) det sogn i pastoratet som havde en herremand til hovedsognet der så skulde stille flest valgmænd (blandt dem naturligvis altid godsejeren). Under enevælden blev det reglen at valget skete ved patronatets indstilling; det kunde give anledning til adskillig korrupsion og førte til den »anti-simoni-ed« der endnu er spor af i præsteløftet¹. Ved vakance skulde provsten fra prædikestolen i det ledige kald opfordre til bøn om en god præst, men »derefter kalder den, som Rettighed dertil haver«; den valgte kan, om tid og sted tillader, lade sig høre i menigheden, og har den noget at udsætte på hans levned eller talegaver kan den klage gennem provst og bisp; men kan den intet »med Billighed« sige er sagen i orden, og udnævnelser følger med kongens underskrift gennem det danske (eller tyske) kancelli (jfr. KL. III, 472ff.); kandidaten kommer til overhøring hos bispen og derpå til omgående ordination med »de forordnede Ceremonier«, for så snarest muligt at indsættes i menigheden af provsten (DL. 2-3-lff.).

Danmarks og Norges Kirke-Ritual – som afsluttes med præste- og bispevielsesritualer – autoriseredes 25. 7. 1685 af *Christian V*². Den drivende kraft i arbejdet var den ortodokse og »højkirkelige« *Hans*

Bagger der – fordi han var *Griffenfelds* svoger – 1675 blev Sjællands biskop, kun 29 år gammel.

Præster indvies (KR. 320ff.) onsdag eller fredag i stiftets domkirke, efter forudgående bisppeexamen. Byens præster tilsiges dagen før til at »befordre samme Act« ved bøn og håndspålggelse. Ordinanderne ifører sig »de sædvanlige Præste-Klæder« og alba, og efter epistlen (som ikke er angivet, men er den der hører til ugedagsgudstjeneste, se p. 36) forkynnder en præst fra prædikestolen, at da »disse Hæderlige Personer« er lovligt kaldet til sogne hvorfra de har godt vidnesbyrd om liv og levnet og ved bispens overhøring er fundet duelige, skal de nu indvies til »samme hellige Æmbede efter den Apostoliske Skik med Bøn og Hænders Paalæggelse«. Menigheden må takke Gud som endnu idag værdiges at sende trofaste lærere og prædikere, og bede at han altid vil forsvare sin kirke og forsyne den med tro tjenere, så vi aldrig skal savne de gaver han lovede at sende efter sin bortgang (NB! der er gået kludder i trinitetslæren!), og især da at han vil udruste disse med sine nådegaver, til hans riges fremme og manges salighed; den direkte henvisning til Ef. 4.7ff. er strøget. Talen slutter med Fadervor. Under denne intimation iføres bispens alba og kåbe, går for altret og begynder: *Veni sancte Spiritus* – som føres til ende af koret. Imens knæler ordinanderne for altret og præsterne fordeler sig om dem. Mens koret synger knæler også bispens, men rejser sig så og siger: *Emitte Spiritum tuum, Domine, & creabuntur*. Koret svarer: *et renovabis faciem terræ!* (Ps. 104, 30, jfr. p. 17) Bispens læser kollekten *Deus, qvi corda fidelium etc.*, vender sig til ordinanderne og læser den »sædvanlige« text (d.v.s. Tit. 1. 5-9) som han kort forklarer og applicerer på dem. Vil han tale over en anden text læser og udlægger han også den. Derpå »legger han dennem for og befaler dennem« at prædike Guds ord rent og purt, som det findes i de profetiske (GT) og apostolske (NT) skrifter, uddele de to »Høyværdige« sakramenter »aldeles efter Christi egen Indstiftelses Maade«, flittigt formane til sand bod, lydhed mod øvrigheden, barmhjertighed mod de elendige, kærlighed til næsten, og frem for alt være gode exemplar for andre i kærlighed, ånd, tro, kyskhed og alle kristne dyder.

»Love I mig dette paa mit Æmbedes vegne, at I med et gudeligt Forsæt ville fuldkomme det af den Naade, som Gud eder vil forlene?«. Ordinanderne svarer Ja, med »lydelig Røst for alt Folket«. Bispens siger: »Saa giver mig derpaa eders Hænder«; de giver hånd til bispens og alle præsterne (til tegn på optagelse i den gejstlige stand), knæler påny og bispens overdrager dem – nu ikke blot ved bøn under

håndspålggelse, men med en ny og eftertrykkelig *overdragelses-formular* – det hellige embede: »saa overantvorder jeg eder nu det hellige Præste- og Prædike-Æmbede efter den Apostoliske Skik i *Navn Gud Faders, Søns og Hellig Aands*, og giver eder Magt og Myndighed her efter, som rette Guds og Jesu Christi Tienere, at prædike Guds Ord hemmelig og aabenbare udi Kirken, at uddele de høyværdige Sacramenter efter Christi egen Indstiftelse, at binde Synden paa den Halstarrige, og løse den paa den Bodfærdige, og ellers alt hvad dette Guds hellige Kald vedkommer, efter Guds Ord og vores Christelig Skik og Brug«.

Denne formular – der bringer feudaltidens lensoverdragelse i erindring – er »stærkere« end nogen som ellers kendes i de lutherske kirker, f.ex. i Sverige eller Tyskland. Den har uden tvivl sin baggrund i en kritik der kort forinden fra to sider var rejst mod det lutherske embede: i 1650'erne angreb en kendt sværmer, lic. theol. *N. S. Chronick*, heftigt præsteskabet, ikke så meget dets ortodoxe lære som dets med læren uoverensstemmende liv; han rejste et formeligt studenteroprør mod præsterne, med demonstrationer i Københavns kirker, blev fængslet og gik siden i exil (DDKH. IV, 336ff.). Omtrent samtidig lød der fra katolsk side røster om at de lutherske præster ikke havde gyldig indvielse. Følgen blev en kgl. forordning (24.11.1655, KL. III, 389ff.), rettet mod alle der vil bringe »det hellige Præste-Embede oc Ministerium... i Foract«, om at kirkens embede af Gud selv var stiftet med »himlisk Myndighed paa Jorden«. Især advarede man mod fremmede gesandtskabspræster; thi vel havde udenlandske diplomater religionsfrihed indendørs, men bestemt ikke udendørs, og ingen dansk måtte »lade sig finde paa de Steder, hvor oc naar saadan fremmed Religions Øffvelse forrettis«. Man erindre den rolle den franske ambassadør i Stockholm havde spillet ved dronning Christinas abdikation og konversion (1654/5). Niels Stensens konversion 1667 gjorde også dybt indtryk, og striden blussede påny op da en af den franske ambassades fire kapellaner (en jesuit) i et trykt skrift 1672 bestred den danske ordinations gyldighed³. Det rejste en større polemik, og det er velkendt at Bagger var skarpt afvisende overfor alt som stred mod ortodoxien (f.eks. da de reformerte, just 1685, trods gejstlighedens forbitrede modstand fik de første privilegier i Danmark), og at han som sine forgængere (Svane og Wandal) havde ønsket et særligt kirkekollegium til at forvalte kirke og skole og lade præstevalget foregå i samarbejde mellem bisper og menigheder⁴. Han havde haft

sine skuffelser og havde god grund til at hævde embedets myndighed overfor det adelige patronat og den kgl. envælde.

Utvivlsomt har Bagger – der i England fik stærke indtryk af den anglikanske restauration efter 1660 – fulgt engelske forbilleder. I Common Prayer Book lyder præstevielsesformularen: »Receive the Holy Ghost for the office and work af a priest in the Church af God, now committed unto thee by the imposition of our hands. Whose sins thou dost forgive, they are forgiven; and whose sins thou dost retain, they are retained⁵. And be thou a faithful dispenser of the Word of God and of his holy Sacraments. In the Name of the Father, and of the Son, and of the Holy Ghost«. Ordinanden får en bibel med ordene: »Take thou authority to preach the Word of God, and to minister the Holy Sacraments in the congregation, where thou shalt be lawfully appointed thereunto«! Formuleringen bygger øjensynligt på Jh. 20. 21-23. Men selvom inspirationen fra anglikansk liturgi er tydelig nok – på en tid hvor anglikanismen endnu kunde anses for en evangelisk eller protestantisk konfession – så er den danske formular langt stærkere. Her taler virkelig en »magtkirke« der ikke – som i reformationstiden – begrundede indvielse eller helligelse på noget som helst andet end de to »stykker«: Guds ord og bønner, eller som fandt det embede præsten var kaldet til ret overdraget ved menighedens valg og øvrighedens stadfæstelse og ved ordination ikke forstod andet og mere end at Guds ord skulde lyde i sang og læsning idet man under håndspålæggelse bad Gud vedkende sig præstens tjeneste og lægge sin velsignelse til. I strid modsætning til reformationen gjordes ordination nu til noget sakramentalt, en parallel til apostelkaldelsen. Her siger biskoppen »jeg«, overantvorder af egen magtfuldkommenhed embedet og »giver ...Magt og Myndighed« til at øve det – tilmed i den treenige Guds navn. Det fremgår klart at dets autoritet ikke, ialtfald ikke i første række, beror på Guds ord og bønner, men netop på overdragelsen.

Det betød naturligvis ikke at bønner blev forsømt! Thi umiddelbart efter overdragelsen hedder det: og at Gud, for Kristi skyld selv vil »danne og duelig gjøre eder til dette hellige Æmbede«, så I med al omhu og flid, i et ustraffeligt liv og en salig undervisning må »adspørge« (søge) Kristi navns ære og hans kirkes »Forbedring hos os« – derom vil vi nu bede. Biskop og præster lægger hænderne på ordinandernes hoveder, og biskoppen beder først Fadervor og derefter KO.s lange bøn (p. 20) om »høstens herre« etc. (»ligesom i Biske-Vielsen«). Han slutter: »Siger alle hertil af Hiertet: Amen!«.

Præsterne svarer Amen og biskoppen slutter akten – hvilket også understreger hans embedes betydning – med et: »Amen i Jesu Navn, Amen«.

Under første vers af Nu bede vi den Helligånd knæler biskoppen (men nu ikke præsterne) i bøn og taksigelse. Derefter går alle om bag altret hvor de nyindviede modtager biskops og præsters lykønskninger; en af de nyordnede prædiker (også det var noget nyt), og ved altergangen fremhæves bispeembedets betydning påny ved at biskoppen ikke deltager i den. Gudstjenesten slutter – som ved bispevielsen med kollekt og velsignelse, men der er – modsat bispevielsen – ingen procession ud af kirken. Efter ordinationen aflægger de nye præster præsteeden og sendes så med bispens kollats ud for førstkommende helligdag at indsættes af provsten i deres menigheder.

Som vi så (p. 16) var præsteeden i KO først og fremmest en lydighedsed til kongen, men i ordinationshandlingen var der indlagt et løfte om at prædike ret, uddele sakramenterne efter Kristi indstiftelse etc. (p. 17). Dette ordinationsløfte gik ret nøje igen i KR (p. 23), men forinden var præsteeden omformet og havde fået teologisk indhold. 1574 blev det præsterne påbudt at prædike (ialtfald om sakramenterne! – på grund af Hemmingsens calvinske »kætteri«) i overensstemmelse med CA (KL. II, 234), og denne bekendelse blev herefter draget stærkere frem. Hans Poulsen Resen – Sjællands biskop 1615-38 – krævede således ed på, at præsterne »af Hjertet elskede og tiltraadte den hellige Skrift og den Lære, som kort sammenfattet indeholdes i Luthers lille Katekismus og den augsburske Bekendelse af 1530 med dens Apologi, ligesom ogsaa i vore Kirkers øvrige Bøger og i andre, som stemmer overens med dem i Henhold til den kgl. Ordinans' Paabud«⁶. DL (2-1) fastslår som kirkens bekendelsesskrifter: bibelen, de tre oldkirkelige trosbekendelser, CA og den lille katekisme, og det er dem præsteeden af 1685 (KR. 335ff.) omtaler som »doctrina coelestis comprehensa scriptis Prophetis & Apostolicis & libris Ecclesiarum Danicarum Symbolicis«. Men derved blev præsteeden sagligt lagt op ad ordinationsløftet, se videre p. 42ff.

Bispevielsen (KR. 295ff.) var allerede i DL (2-17-2) henlagt til Vor Frue kirke i København, altid på en helligdag snarest efter udnævnelsen. Sjællands biskop var nu fast ordinator og skulde selv indvies af næstboende biskop. KR indledes med samme passus. Dagen før tilsiger Vor Frues kapellaner de fornemste i residensstaden, kirkelige som verdslige, til at »befordre Ordinandum« ved deres fromme bøn om Guds kraftige hjælp og bistand. En halv time før vanlig højmesse tid mødes ordinator, ordinand og alle byens sognepræster bag altret; bisperne iføres alba og kåbe, præsterne alba.

Højmessen går som vanligt, men med indlagt musik i flere afdelinger. Efter dagens epistel forklarer stiftsprovsten (ev. en sognepræst) fra prædikestolen, at da denne mand, som for sin guds frygt, lærdom og andre gaver er kaldet af kongen, nu skal indvies »med Bøn og Paakaldelse« (!) efter den apostolske skik, bør menigheden andægtigt bede om at denne »Forretning« må være Gud velbehagelig, så den Guds mand med lyst og glæde kan overtage og bestride det hellige og besværlige embede, til Guds ære, ordets lykkelige fremgang, menighedens opbyggelse, sig selv og mange andre til evig salighed. Intimationen slutter med Fadervor.

Der høres intet (som i KO, p. 19) om at menigheden bedst muligt skal kunne følge hvad der nu sker; ordinator og ordinand træder op til altret; den sidste knæler og præsterne står på begge sider af altret til det hele er forbi. Ordinator begynder: *Veni sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium*, og mens koret afslutter antifonen knæler han på sin skammel med bøn om »Kraft og Bistand i denne besværlige Forretning«, og at Gud »selv vil værdes at være overværende med sin Naade«. Når »hymnen« er til ende synger ordinator i vanlig messetone: *emitte Spiritum tuum etc.* Koret svarer: *et renovabis etc.* og ordinator læser kollekten (*Deus, qui corda fidelium etc.*). Derefter vender han sig til ordinanden, læser en text om »det allerhelligste Prædike-Æmbede«, forklarer menigheden dets store nytte og værdighed og den nåde Gud har vist sin kirke ved at skænke så »herlige Gaver« (apostle, evangelister og lærere), fremdeles også den ære Gud viser sine tjenere ved at sætte dem til bisper og tilsynsmænd – som prædikere og lærefædre – i sin dyrebare menighed og om dem selv siger: den, som hører jer, hører mig! (med den til forskel fra KO karakteristiske tilføjelse: den, som foragter jer, foragter mig!). Talen må ikke vare mere end én time og skal appliceres på ordinanden. Det er noget nyt, at ordinator nu læser et af ordinanden selv forfattet vita – for at menigheden efter Guds anordning (Act. 6.3; 1. Tim. 3.7) kan få et gunstigt indtryk af den nye biskop og vide »hvad Trin han har gjort til dette hellige Kald«; oplæsningen slutter med det ønske, at Gud vil værdiges at iføre ham »Kraft og Naade af det Høye«, så han med glæde og ære kan svare for sit kald på Kristi åbenbarelses dag. Ordinanden – der under læsningen stod vendt mod menigheden – knæler nu påny; man synger Ps. 8 (*Domine, Dominus noster*), ordinator udlægger et eller to vers af den om »det hellige Prædike-Æmbede, og om Christi Magt her paa Jorden« og anvender det på ordinanden. I stedet for KO.s afsnit om bispens pligter læses nu stillingsbeskrivelsen fra DL

(2-17), og derpå »overantvorder« ordinator »i den hellige Trefoldigheds Navn ...hannem det hellige Æmbede« og befaler ham »i stykkevis« (d.v.s. som i DL skildret) alt hvad dertil hører, at han må have en god og glad samvittighed både for Gud og mennesker.

Dette er højst mærkværdigt! Selvsagt må der som ved præstevielsen have været en overdragelsesformular, men den er ikke formuleret! Man har ment⁷, at denne påfaldende »mangel« skyldtes at Bagger – utvivlsomt en af de bisper hvorom kort efter den engelske gesandt *Molesworth* skrev, at de »take it very kindly to be called bishops and My Lord« (som de anglikanske) – vilde undgå det for ham misliebige ord »superintendent« der også var ved at gå helt af brug, undtagen i DL eller kancellisproget, men som vanskeligt kunde udelades i en så officiel formular. Det er rigtigt, at ritualet ikke taler meget om »bispeembedet« og helst bruger omskrivninger (»dette hellige Æmbede« etc.), men det er også sandsynligt, at Bagger – der havde haft problemer med de verdslige administrationschefer, som f.ex. hindrede at konkordieformlen blev symbolsk skrift, bremsede alle planer om bispernes afgørende indflydelse på præstevalget og viste sig temmelig smålige i forhandlingerne om DL.s 2. bog (om kirken)⁸ – foretrak helt at undgå en overdragelsesformular i et ritual som skulde bruges når det »officielle Danmark«, og måske kongen selv i al sin enevælde, var tilstede. Han har så i praxis sagt hvad han fandt passende, uden at fixere det skriftligt og dermed risikere at få påtvunget rettelser der stred mod hans høj Kirkelige syn.

1771 kom et ritualudtog⁹ der kun for så vidt afviger fra KR som at hvor dette blot har regibemærkninger om hvad der skal siges og gøres har udtoget selve teksten, f.ex. de ord hvormed vita-oplæsningen indledes, eller at hele DL 2-17 anføres in extenso og ikke som i KR blot ved en henvisning. Udtoget bringer også selve formularen: »Saa overantvorder jeg Eder det hellige Biskoppelige Embede, i Navn Gud Faders, Søns og Helligaands«! Der er al grund til at tro, at det var hvad der blev sagt – både før og ialtfald efter 1685.

Det ser ud som om to forskellige »akter« er smeltet sammen, dog med tydelige støberande: 1) en overdragelse af »superintendentens« tilsynsembede som defineret i DL, og 2) en fra KO overtaget, festligere og med flere »led« udstyret gentagelse af præstevielsen (til prædikeembedet). Meget underligt er det ialtfald, at bispeløftet først nu – efter embedsoverdragelsen! – aflægges. Ordinator fortsætter: lover »Eders Velærværdighed« (1771: »Høyærværdighed«!) trolig at opfylde dette hellige kalds pligter (den sande lære, den rette sakramentforvaltning,

lydighed mod øvrigheden, give Gud og kongen hver sit) »for Guds helligste Øyen og Aasyn«, efter den ånd og nåde Gud dertil vil forlene? Ordinanden svarer med høj røst Ja og giver hånd derpå. Man synger Ps. 134 (Ecce nunc benedicite Domino) som ordinator udlægger; er tiden knap anvender han blot i forkortet form KO.s tiltale: denne salme er sunget for jer, I prædikere, for at I skal løfte jeres hænder og velsigne Herren, prædike om den rette benedidelse i den velsignede Abrahams sæd (Kristus), og således idelig, dag og nat, modstå djævelen og hans rige (jfr. p. 19). Dette appliceres på ordinanden, og ordinator fortsætter: som vi har sunget salmer og lovsange der priser Guds Ords prædiken og det hellige prædikeembede vil vi høre lektier af skriften. Tre præster læser de samme tre tekster som i KO (p. 19); ordinator forklarer at de skal minde ordinanden om det hellige kald Gud nu har betroet ham, og hvor meget det takkes Gud og gavner hans kirke; han skal være vågen i kaldet, give vel agt på sig selv og hele den hjord hvori Gud nu sætter ham til lærer og »Biskop«, så I føder Guds menighed, vandrer ustraffeligt som en hellig Guds mand og biskop, gør en ret evangelists gerning, holder fast ved den salige lære Kristus og apostlene efterlod i det hellige ord og i alle ting fører sit embede til Guds navns lov og berømmelse. Sker det end at han her i livet må døje spot og hån for ordets skyld – når verden forsmår den sunde lære og tager sig lærere efter sin egen lyst – er det hans trøst, at embedet er Guds og ikke hans, thi det er Kristus selv som ved sine tjenere lærer at straffe, formane, trøste og stride redeligt for Guds ære, som en sand Kristi stridsmand; derfor skal han også se hen til den krone Kristus har »bortlagt for Eder« og visselig vil give, når han har fuldført løbet og troligt vidnet i sin tjeneste om nådens evangelium – hvortil Gud vil forlene ham ånd og nåde for Kristi skyld.

Før håndspålæggelsen siger ordinator: alle ting helliges ifølge Pauli ord ved ordet og bønnen; nu har vi af Guds ord hørt hvordan embedet i særdeleshed prises og helliges, og herefter vil vi gå over til det andet – bønnen; vi skal dog bede Gud om alt godt vi har behov, og intet er det nødvendiggere at bede om end gode prædikere og lærefædre; det er også efter Kristi eksempel, han som bad hele natten før han kaldte sine apostle og formanede til at bede høstens herre udsende arbejdere til sin høst. Derefter kommer henvisningen til indvielsen af ofrene i GT, og til håndspålæggelsens apostolske skik (altsammen i overensstemmelse med KO, p. 19), hvorfor også vi nu vil ofre til Gud den tjener han selv har beskikket til sin tjeneste og for Kristi skyld bede Gud »danne og dueliggjøre« ham til det hellige embede. Præsterne lægger med

ordinator hænderne på ordinandens hovede; ordinator siger først (uden messetone) »Lader os alle bede«, beder så Fadervor og KO.s bøn om »høstens herre« etc. – her gengivet fuldt ud. Alle siger Amen, og ordinator slutter: »Amen i JESU Navn Amen!« Under første vers af Nu bede vi den Helligånd knæler alle gejstlige og beder om Guds velsignelse over det som nu er sket. Så står alle op, går om bag altret, affører sig skrudene og lykønsker den nyindviende, som derpå prædiker – kortest muligt – og siden går de to bisper til alters for sig selv, før alle andre: de knæler også for altret under kommunionsskollekten og den »før indførte om Ordets Tienner«¹⁰ og velsignelsen. Der står ikke her udtrykkeligt at velsignelsen ikke gælder dem alene, men alle (p. 20f.), og KO.s menighedsaltergang er strøget. Siden frembærer de indbudte i bispegården deres lykønskninger. Og det hele skal være forbi kl. 10!

1. De »forargelige Misbrug« opstår ved at »Patroner kalde de Personer, som aldrig af dem er blevne hørte, mindre Gud til sin hellige Villies Udførelse i Vocationen er påkaldet, foruden at endog endeel sælge Kaldene for Penge, ligesom paa en offentlig Auction, til den meestbydende«, 23.10.1700, Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger etc. udg. af J. H. Schou, II, 1795, 9f.

2. Foruden C. Th. Engelstoft: Liturgiens...Historie i Danmark, se Svend Borregaard: Danmarks og Norges kirkeritual af 1685, 1953, især 149ff. De norske biskopper forelagde 1604 et fremragende udkast til en norsk kirkeordinans, men det blev brutalt kasseret af den danske regering, og den danske KO blev 1607 – i let revideret skikkelse – nordmændene påtvunget. Udkastet var udarbejdet med overordentlig præcision, også hvad ritualerne angår, men kan ikke have haft indflydelse på udviklingen, eftersom det først blev draget frem af glemselen 1917. Hvad specielt angår ordinationsritualerne følger det selvsagt KO (det står stadig fast at »Præste Ordinering er intet andet end en viss Skick vdj Kircken, ved huilken nogen anammes, tilbetroes oc tilsettis at tjæne vdj Gudtz Ord oc Sacramenter«), men der er medtaget flere enkeltheder som vel var hævdevunden brug. Se: Den Norske Kirkes Mindeskrift ved Reformationens 400-Aars-Jubilæum 1917, Udkast til en norsk Kirkeordinans efter Kong Christian IVs Befaling forfattet av Norges Superintendenten i Aaret 1604... for første Gang udgivet ved Oluf Kolsrud, 1917. Præstevielse, 26ff. Bispevielse, 116ff.

3. Borregaard: a.s. 155ff. jfr. DDKH, IV, 396ff.

4. Forarbejderne til Kong Kristian V.s Danske Lov, udg. ved V. A. Secher og Chr. Støckel, II, 1893-94, 457f. 461f. 464ff. 515ff.

5. Som i det katolske præste- og bispevielsesritual, Strömberg: a.s. 168, 259, 290.

6. Cit. efter Bjørn Kornerup: Biskop Hans Poulsen Resen II, 1968, 204. Jfr. kgl. forordn. af 10/7-1588 (KL. II, 444ff.): præsterne skal om sakramenter og andre trosartikler prædike »paa thet enfoldigste, saa møgett som paa Salighedens Wegne behoff giøres, effther den Augsborgsche Confession«, den »hellige Prophetische och Apostolische Schrifft«, ordinansen og de breve Frederik II har ladet udgå.

7. Borregaard: a.s. 151ff.

8. Forarbejderne etc. II, 461f. 494f.

9. Udtog af den forordnede Kirkeritual...dens tiende og ellefte Capitler, til Bequemmelighed for de Herrer Biskopper, Provster og andre, som have med Vielserne...at gjøre.

10. Kollekten »for Ordets Tjenere og det hellige Prædike-Embed« gengives her efter Baggers Alterbog, 1688: »O, almægtige evige Gud! Du, som formedelst din elskelige Søn, vor Herre Jesum Christum, befalede os, at vi skulde bede dig om troe Arbeidere i din Høst, vi bede dig, at du vil give os trofaste, fromme Lærere og Prædikere, og bevare dem, som du giver i den rette rene Lærdom og et christeligt Levnet, at de kunne frimodelig straffe al falsk Lærdom og Misbrug, og dristelig kundgjøre Evangelii Hemmelighed og tale derom, som tilbørligt er, paa det at de med alle deres Tilhørere kunne formedelst din Helligaand bestyrkes, leve i din Lydighed og blive salige, formedelst den samme din Søn, Jesum Christum, vor Herre«. Her gengivet efter udgaven af 1882, 237f.

Kingos salme til 1. søndag efter påske (Thomas Kingo: Samlede Skrifter IV, 1941, 532ff.) svarer nøje til præstevielsesritualet af 1685. Den er delvis gengivet i DDS. nr. 293.

IV. Mellemspil.

17.5.1830 approberede kongen et Ritual for Bispevielser udarbejdet af den netop afdøde biskop *Fr. Münter*; det blev brugt ved indvielsen af eftermanden, P. E. Müller. Det er næsten identisk med det Ritual for Bispevielsen...den 11. August 1811, som Münter også fik godkendt og formentlig har brugt siden¹. Münter var teologisk nærmest rationalist, men som kirkemand af højkirkelig observans, med engelske og svenske forbilleder; det har præget hans opfattelse af bispeembedet.

Vor Frues kapellaner indbyder dagen forinden »de kongelige Statsministre, de meest ansete Embedsmænd af Civil- og Militærstanden« etc. Indvielsen – en helligdag kl. 9.30 – indledes med en procession af bisperne, indgangsbøn, sangen *Ære være Gud i det Høje* (og antifonen: *Fred på Jorden*). Stiftsprovsten messer en kollekt: at ordets tjenere må udbred den »saliggjørende Lære« og som menighedens hyrder få visdom, kraft og sagtomdighed til trolig at vogte

den hjord Kristus har vundet »ved sit Blod«, at de må agte på sig selv, så ikke de der skal lede andre på salighedens vej selv går fortabt, og endelig at »Lyset maa stedse iblandt os skinne klart« til Guds navns pris. Efter en dertil nøje svarende salme (ECP. nr. 201) intimerer stiftsprovsten – dog uden at påkalde menighedens forbøn – fra prædikestolen, og man synger Nu bede vi den Helligånd (i rationalistisk udgave, ECP. nr. 235). Under sidste vers kommer bisperne ud af sakristiet, ordinator knæler ved altret; eventuelt andre assisterende bisper (det er første gang de nævnes) knæler sammen med ordinanden, og i stedet for den latinske messe synges første del af en kantate, med forbøn for den nye biskops hyrdegerning. Den var forfattet af *Th. Thaarup* og sat i musik af *F. L. Æ. Kunzen* (jfr. p. 33f.). Ordinator taler over en selvvalgt text, byder ordinanden plads ved sin side og læser hans vita. Ordinators formaning indledes: »som Biskop i Guds Kirke paaligger det Dig...at føre det Embede, der af Kongen blev Dig betroet«, med visdom, kraft, nidkærhed og sagtomhed etc., så sandheden ikke krænkes af kærlighed til freden og freden ikke brydes af iver for sandheden! Embedet fik du ikke for din egen, men for Guds æres skyld og til »Hans Bekjenderes Oplysning og Forbedring«. Vogt altså som en »tro Hyrde« Herrens Hjord, ikke som den der vil herske over, men som et mønster for menigheden, så du, når »Erkehyrden« kommer, kan få »den uforgængelige Hæderskrans« (dette er øjensynligt indføjet efter Luther, p. 10f., og går som en stor del af Münters formaning igen i ritualen af 1898, jfr. p. 41). Giv agt på dig selv og på læren, oprejs de svage, helbred de syge, søg de fortabte, bring de forvildede tilbage, vær barmhjertig uden at bære over med det onde, brug myndigheden så du ikke glemmer barmhjertigheden. Opfyld alle de pligter »det Apostolske Embede kræver«, d.v.s. hvad Apostelen foreskriver og »Fædrelandets Love« og »Indretninger« byder.

Efter en opfordring til at betænke apostlens formaning til »de Ældste og Forstanderne« i menigheden læser tre sognepræster de samme tre tekster som i KR; ordinator gør en kort bemærkning om fædrelandets love og anordninger, minder om at ordinanden frivilligt har modtaget kaldet og prøvet sig selv, og siger: »knæl da for Herrens Alter, opløft dit Hjerte til Ham...og aflæg her for Hans allerhelligste Aasyn det ubrødelige Løfte« at virke trolig og retsindig i kaldet med den ånd og nåde Gud dertil vil forlene. Efter ordinandens Ja fortsætter ordinator: »Jeg modtager Dit Løfte...og besværger Dig ved Ham, som skal

dømme de Levende og Døde, at du holder det ubrødeligen«: bevarer den sande lære ren og ubesmittet, vandrer ustraffelig som en »hellig Guds Mand og Biskop«, vejleder embedsbrødrene med visdom og kærlighed, thi »Du bør udstrøe Religionens og Dydens Sæd for kommende Slægter, udbrede Guds Rige på Jorden og fremme dine Brødres Opdragelse for Evigheden«. De assisterende gejstlige samles om ordinator der nu giver overdragelsesformularen en kraftig forstærkning: »saa overantvorder Jeg Dig, som en retmæssig Biskop i Guds Kirke, det hellige Biskoppelige Embede, dets Pligter og Rettigheder, i Navn Gud Faders, Søns og den Helligaands«!

Mens ordinanden stadig knæler synges kantatens anden del, stort set en parafrase over den foregående formaning som munder ud i at ordets tjenere – og mest »Overhyrder« – må fremme Guds rige, så de kan være ustraffelige på dommedag. Ordinator beder en ordrig bøn om at den nye biskops gerning må være til velsignelse, bisper og præster lægger hænderne på ham, ordinator beder Fadervor og – i noget afsvækket form – KO.s og KR.s bøn (»høstens herre« etc.). Derpå lyser han den aronitiske velsignelse over ordinanden, og der synges – kantatens tredje del – en svulstig »Lovsang«: Priser Jehova i hellige Tone/Herren seer ned fra sin hellige Throne/Skuer den Fromme med Lyst/Hører hans ydmyge Bønner/Herren med Glæde belønner/Hver, som adlyder hans Røst – og således otte vers igennem.

Efter den nye biskops prædiken synges nogle vers af en kommunionssalme (ECP. nr. 395), og mens »Biskopperne kommunikere med hinanden« spilles denne salmes melodi (Jesu dulcis memoria). Tilslidst kommer en kort salme om »de livsalige Baand, som broderligen os forene« (én dåb, én tro, ét håb), velsignelse, udgangsbøn og postludium – hvorefter de indbudte samles i bispegården.

Dette ritual som – nok med en del ændringer, jfr. p. 40 – blev brugt til 1898 forelå altså da *J. P. Mynster* 1837 fik overdraget at foretage en gennemgribende ritualrevision og 1839 forelagde sit forslag der ikke var tænkt som alternativt, men »forordnet«², og netop derfor vakte megen modstand. Ifølge Bemærkningerne (III, 51f.) følte Mynster sig bundet af Münters ritual (som han jo selv var indviet efter) og havde derfor kun få forslag, »som dog ikke ere væsentlige, og hvorved jeg ikke har fundet mig foranlediget til at vende tilbage til det gamle Ritual«. Dog fandt han kantaten uheldig og fik derfor *Ingemann* og *Weyse* til at lave noget bedre³; men han vilde ikke aftrykke den nye

kantate i rituallet (man kunde jo siden ønske noget andet!). Det var også upassende at læse hele DL. 2-17; »det Vigtigste heraf« kunde sammentrænges i formaningsstalen.

I Mynsters bispevielsesritual (II, 84ff.) omfattede indbydelsen af standspersoner nu også Konsistorium og de »Doctores Theologiae og andre ansete Geistlige, som maatte opholde sig i Staden« (fakultetet ankede – Theol. Tidsskr. V, 157 – over at det ikke i sin helhed var indbudt). Dagen før gik ordinator og ordinand til skrifte hos stiftsprovsten (en skik som ialtfald endnu omkr. 1900 var bevaret). Processionen blev højtideligere: hver biskop fik ved sin side en »Amanuensis«, en teologisk student eller kandidat i sort silkekappe og bladkrave. Bisperne iføres strax alba og kåbe, de medvirkende præster alba. Indgangsbønnen er skiftet ud med kollekten til allehelgensdag, og indgangssalmen var ECP. nr. 189 (DDS. nr. 222). En kapellan forretter altertjenesten med Münters første kollekt og med Hbr. 13. 17-8 som epistel. Stiftsprovstens intimation slutter med formaning til bøn om »Aand og Kraft« for den nye biskop til at føre sit embede, og efter ECP. nr. 201 (jfr. Münter) knæler ordinand og sognepræster for altret; ordinator går for altret og amanuenserne grupperer sig omkring det. Ordinator knæler under kantatens første del, taler så over en selvvalgt text, kalder ordinanden til sig og fremstiller for den »christelige Menighed« denne »høiærværdige Mand«, der er lovligt beskikket som »Biskop i Christi Kirke«; før vi under bøn og håndspålggelse overdrager ham embedet vil vi høre hvordan Guds forsyn har ført ham hidindtil; ordinator oplæser vita, udtaler et velsignelsesønske over den »værdige Medbroder«, minder om hvad »Landets Lov, overensstemmende med den apostoliske Anordning«, kræver af »os« i vort embede og slutter efter en elegant parafrase over DL. 2-17 med apostlens ord om som et mønster for menigheden at vogte Guds hjord, så han – når »Overhyrden aabenbares« – kan »erholde Ærens uforvisnelige Krans«. Derfor vil vi nu nøjere fordybe os i apostlens formaning. Tre præster læser de tre skriftstykker fra KR, og ordinator siger: »Lover Du nu for Guds allerhelligste Aasyn, saaledes at ville føre en Biskops Embede troligen og retsindigen, efter den Aand og Naade Gud dertil vil forlene?« Ordinanden svarer Ja og giver hånd derpå; derefter følger en – i forhold til Münter udvidet – overdragelsesformular: »Saa overantvorder jeg Dig nu det hellige Biskoppelige Embede, og giver Dig Ret og Myndighed som en lovlig forordnet Biskop i Christi Kirke, lægger på Dine Skuldre alle

Embedets Pligter, men giver Dig ogsaa Adgang til al Embedets Løn og Velsignelse, i Navn Gud Fadere, Søns og Helligaands«.

Og »saa ville vi da nu og samtlig forene os« i bøn under håndspålggelse efter apostolsk skik, at »Indvielsen fra det Høie maa komme til den, vi foretage paa Jorden, at Du maa vorde fuldkommen og dygtiggjort til al god Gierning«. Under håndspålggelse af biskop og præster bedes først Fadervor, men Mynster har udskiftet KO.s og KR.s fra Luther stammende bøn (som Münter dog endnu til dels havde bevaret) med en ny og raffineret parafrase – over apostolske steder: at Gud, som vilde, »at der i Menigheden skulde være Hyrder og Lærere, til de helliges fuldkomne Beredelse, til Embedets Gierning, til Christi Legems Opbyggelse (Ef. 4.11ff.), og som sætter Enhver paa sit Sted, at Alt skal skee sømmeligen og med Orden« (1. Kor. 14.40) vil lade denne sin tjener, der nu er sat til »Hyrde og Tilsynsmand i din Kirke«, være iført Guds fulde rustning (Ef. 6.11), i strid og fred, ære og vanære, må styrkes ved nåden, fly alle dårlige og skadelige begæringer (1. Tim. 6.9f.), jage efter alle kristne dyder, stride troens gode strid og gribe det evige liv (sst. 6.11f.). Giv ham din ånd at han må være tro i kaldet og varetage Kristi menigheds tarv, så sandheden ikke krænkes af kærlighed til freden og freden ikke brydes af iver for sandheden (fra Münters formaningsstale, p. 32), men at han i alle ting søger din ære, så menighederne »ved ham maa styrkes i Troen« og han selv nå målet »for sin Stræben, som er Sielenes Frelse« (jfr. 1. Pet. 1.9.). Hertil siger alle af hjertet Amen, og ordinator slutter med endnu et Amen.

Efter en kort, stille bøn går alle gejstlige ind i sakristiet; efter kantatens anden del og Nu bede vi den Helligånd (i ECP.s udgave) prædiker den nye biskop; man synger ECP. nr. 188, og under stiftsprovstens altergang (kun for de to bisper) spilles sagte tonen til Jesu søde Ihukommelse (jfr. Münters ritual). Endelig lyses velsignelsen og sidste del af kantaten synges; som udgangsbøn læses Mynsters kollekt efter prædikenen på allehelgensdag (I. 44f.) Hvorefter alle indbudte begiver sig til bispegården.

Mynsters bispevielsesritual er stærkt bundet til Münters, men på visse punkter også nærmere ved KR.

I »det gamle fortræffelige Ritual for Præste-Vielse« (III, 53) fandt Mynster ingen grund til at ændre, men da der ikke her, som ved bispevielsen, var en kantate eller speciel musik vilde han for højtidens skyld bevare den latinske messe, iøvrigt også fordi latin »er saa

udmærket cantabel«. Syntes nogen at latin nu om dage var en »Anomalie«, så havde (hans svigersøn) slotspræst Paulli gjort en oversættelse der passede til melodien og kunde bruges hvor det måtte ønskes.

Præstevielsesritualet (II, 93ff.) indledes med nogle bemærkninger om bispeexamen, skriftlig og mundtlig, som byens gejstlige kan (ikke skal) overvære (fakultetet mente at der altid burde være flere om den sag). Fritagne er professorer og doktorer i teologi, andre videnskabsmænd med en akademisk grad og laud-kandidater der får embede inden et år efter examen.

Ordination forrettes af stiftets biskop og kun med hans billigelse af andre, i hans forfald af stiftsprovsten; den sker onsdag eller fredag i domkirken (også i Roskilde domkirke). Byens præster tilsiges dagen før; kandidaterne går til skrifte hos en af domkirkens præster. På ordinationsdagen iføres ordinanderne alba, men bliver i sakristiet under tjenestens første del, som begynder kl. 9 med vanlig indgangsbøn og ECP. nr. 369 (»Gud giv os Lærere der vil/Staae frem som gode Hyrder«); en kapellan messer samme kollekt og epistel som ved bispevielsen; tidligere havde man brugt kollekt og epistel til ugedagsgudstjeneste (Jac. 5. 16-23), men det passede sig aldeles ikke her. En kapellan intimerer, meddeler hvem der skal indvies og opfordrer til forbøn. Man synger I Jesu Navn skal al vor Gierning skee (ECP. nr. 135); Bispen – i kåbe – går for altret, ordinanderne knæler og præsterne fordeler sig om dem. Derefter følger den latinske messe fra KR (jfr. ovenfor); biskoppen læser Tit. 1. 5-9, men kan desuden læse en anden text hvis han vil tale over den. Efter talen kommer formaningen fra KR i en form som stort set blev stående: »Saa legger jeg Eder for og befaler Eder, at I prædiker Guds Ord rent og ret, ligesom det findes i de prophetiske apostoliske Skrifter, retsindeligen forretter og uddeler de tvende høiværdige Sacramenter efter Christi Indstiftelses Maade, flittig formaner Eders Tilhørere til en sand og alvorlig Poenitentse, Lydighed mod deres rette Øvrighed, Barmhertighed mod de Elendige, og Kierlighed mod deres Jævnchristen og Næste, og at I for alle Ting beflitte Eder paa at være gode Exempler for dem i al Eders Omgængelse, i Kierlighed, i Aand, i Tro, i Kyskhed og i alle christelige Dyder«.

»Lover I mig dette paa mit Embedes Vegne, at I med et gudeligt Forsæt ville fuldkomme det af den Naade, Gud Eder dertil vil forlene?«. Ordinanderne svarer Ja, »med lydelig Røst for alt Folket«, og giver bispen og alle præsterne hånd; de knæler påny, og så følger

overdragelsesformularen fra KR og – også som i KR – forbønnen, indledt med Fadervor, og med kandidaternes navne og kaldssted indføjet. Alle præsterne siger af hjertet Amen, og biskoppen slutter selv med et Amen.

Under Nu bede vi den Helligånd knæler biskoppen ved første vers; derefter går alle gejstlige ind i sakristiet. Der synges en salme efter prædikantens valg og en af de nyindviede prædiker over en af biskoppen opgivne tekst. Endelig synges ECP. nr. 201; de nyindviede går til alters med menigheden, på vanlig vis, men knæler ved altret til tjenesten er forbi. Efter kommunionsskollekten følger (som i KR.s bispevielse) kollekten for ordets tjenere og embedet (p. 31, note 10); slutningssalmen er ECP. nr. 189 (»Jesus, Herre! Lad dit Rige/Vidt udbredes paa vor Jord«); derefter vanlig udgangsbøn. I bispegården aflægger de nyindviede præsteeden, knælende og idet de ved de sidste ord rækker tre fingre i vejret!

Mynsters forslag blev aldrig autoriseret; dertil mødte det for megen modstand, især hos de vakte, og fik for lidt støtte hos Christian VIII. Den omfattende ritualstrid kan vi ikke her gå ind på, kun skal vi nævne Grundtvigs kritik, dels fordi den er saglig relevant, dels fordi den fik afgørende indflydelse på ritualforslagets vanskæbne.

Grundtvig⁴ mener som Mynster at præstevielsesritualet er fortræffeligt, men sandelig kun for »*gammeldags Lutheraner*« og troende præster, ikke for vantro (rationalistiske) præster. Derfor må det være en fri sag om bisper vil bruge det og præster lade sig indvie efter det, hvad ialtfald ingen »sandhedskiærlig Mand, som fattes Tro paa den *Helligaand*«, kan gøre. Mynster finder også præsteeden vellykket, men her gælder det samme; derfor må også den være en fri sag. Men m.h.t. bispevielsen har Grundtvig svære indvendinger; thi den overdragelsesformular Mynster foreslår svarer ikke til hvad KR forstod ved bispevielse. Grundtvig formoder at det er Münters formular (som han – mærkeligt nok – ikke kender) og vil protestere imod at »*Superintendenterne i den Danske Stats-Kirke*« skulde »overantvorde« hinanden det »*hellige Biskoppelige Embede*« og give hinanden »*Ret og Myndighed* som lovlig *forordnede* Biskopper i Christi Kirke«. Dette er væsensforskelligt fra KR.s indvielse, hvor DL blev læst og pålagdes den nye superintendent at forrette »stykkevis« hvad denne lov bød (p. 28). Ingen kan »overantvorde et Embede i Christi Kirke, han ei selv har annammet«. Vel fik i enevældens første tid superintendenterne titel af biskopper, men aldrig faldt det kongen ind at han derved gjorde dem

til »andre Embedsmænd i *Christi Kirke*« end de allerede var ved den »ordentlig forplantede *Præste-Vielse*«; og superintendenterne – som jo må vide at de fører en titel der kun passer sig i Kristi kirke – burde være meget varsomme i omgang med den »christeligt talt, *tomme Titel*«, og ikke tillægge sig selv et bispeembede i Kristi kirke med »dets *Ret og Myndighed*«. Striden om bispesuccessionen vil Grundtvig ikke gå ind på, blot understrege at med den Münter-Mynsterske formular gør bisperne krav på en »aandelig Underdanighed og særdeles Lydighed for Christi Skyld«, som vi ikke skylder dem og ikke kan forsvare at vise. Vil de endelig have *den* ret og myndighed kan de ikke lade den sig give af staten, men må søge tilbage til den gamle bispevielse der i Danmark blev brudt ved reformationen. Grundtvig har før ment at dette brud var en fejl, men »Tidens Tegn« – vel både i England og i Danmark – får ham nu til at se bruddet som en »kiærlig Styrelse af Forsynet«. Succession eller ikke: under alle omstændigheder er »den *selvgjorte* Bispe-Vielse« aldeles ugyldig og den selvtagne »Ret og Myndighed i *Christi Kirke uforsvarlig*«.

1. De eneste forskelle var at i 1811 læstes endnu DL. 2-17 som var strøget 1830; til gengæld var det tilføjet at der ved bispevielse skulde udgives et »trykt latinsk Program over en teologisk Materie«. Samme bestemmelse findes hos Mynster som selv udgav flere sådanne »programmer«.

2. I. Forslag til en Forordnet Alterbog for Danmark.

II. Forslag til et Kirke-Ritual for Danmark.

III. Bemærkninger ved Forslagene til en ny Alterbog og et nyt Kirke-Ritual.

3. Mynster til Ingemann, 15.10.1838, og Weyse til Ingemann, 3.11.1838, Breve til og fra Bernh. Sev. Ingemann, udg. af V. Heise, 1879, 373. Kantaten er trykt i Bernhard Sev. Ingemann: Samlede Skrifter, 4, VII, 1861, 194ff. Den er meget »ingemannsk«: Velsign dine Kæmper alle!/Med Ordets Sværd og med Troens Skjold/De staae som dit Riges Mur og Vold!/De fromt om din Helligdom frede!/Med Sandheds lysende Rustning paa/De under Dit Kjærlighedsbanner gaae!/O! lad dem Kjærlighedsriget blandt os udbrede. »Slutningschoret« genfindes delvis i DDS. nr. 340.

4. Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny forordnet Alterbog, 1839; gengivet efter Nik. Fred. Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter (ved Holger Begtrup) VIII, 277ff.

V. Den nyeste tid.

Selvom Mynsters ritualforslag aldrig blev autoriseret kom det til at

spille en vis rolle, f.ex. hvad angår fraskiltes vielse¹, men også m.h.t. de særligt biskoppelige handlinger (jfr. p. 40). Iøvrigt døde den liturgiske fejde i årene omkring 1840 hurtigt hen, og efter 1849 stod kirkepolitikken i forgrunden; de to kirkekommissioner (1853/4 og 1868/70) beskæftigede sig ikke med liturgi, *Birkedals* ordination af *Cornelius Appel* i Askovs gymnastiksal foregik til dels efter et hjemmelavet ritual og dannede ikke skole, og det grundtvigske vennemøde i Askov 1881 sigtede mere på præsteuddannelse og præsteløfte end på liturgi². 1883 oprettedes Kirkerådet (bisperne, en teologisk og en juridisk sagkyndig); da det ikke var sket »ved lov«, men »provisorisk« ved kgl. anordning, blev det ikke anerkendt af folketingets flertal (DDKH. VIII, 288ff.), og da det hurtigt kørte fast med kirkepolitikken slog det sig på liturgiske reformer, som var lettere at opnå – fordi de efter gældende praxis ikke skulde gennemføres ved lov, men ved anordning – og det lykkedes (1885) at få en ny textrække (revideret 1898), et dåbs- og nadverritual (1895), et vielsesritual (1897) og nogle småændringer i gudstjenesten; højmessens kunde dog ikke væsentligt ændres, fordi grundtvigianerne stædigt hævdede at skulde den apostolske trosbekendelse optages i alterliturgien (det til »trossalme« omdigtede Nicænum gled ud i rationalismens dage) måtte også forsagelsen med, og herom kunde der umuligt blive enighed. Først 1949 sejrede det grundtvigske standpunkt i biskoppernes »Vejledning«. Også biskop *Balslevs* værdifulde kollektrevision (1895) må regnes til de liturgiske resultater, ligesom *Salmebog for Kirke og Hjem* (1899) og *NT-oversættelsen* (1907). Om mange af disse reformer stod der forbitret kamp; da turen kom til ordinationsritualerne var den forholdsvis behersket³.

Skat Rørdams indtræden i bispekollegiet (1895) gav stærke impulser til liturgisk reform, og i mange spørgsmål kunde han samarbejde med den også liturgiinteresserede biskop *Schousboe* (Ålborg) og professor *Fredrik Nielsen*, der som kirkehistoriker jævnlig havde beskæftiget sig med slige emner. Til ham støttede Rørdam sig især, da han 1896 forelagde et bispe- og præstevielsesritual, som skulde afløse Münters der manglede enfold og kirkestil, mens Ingemans poesier var smagløse og kantaten for dyr at opføre. I overensstemmelse med protestantisk og anglikansk tradition vilde Rørdam lægge bispevielsen mest muligt op ad præstevielsen, og det støttede Nielsen ved at henvise til anglikanernes interesse for det danske bispevielsesritual (af hensyn til eventuel interkommunion). Rørdam tog i sit bispevielsesritual også hensyn til det norske ritual af 1889⁴, der bl.a. inddrog menigheden

aktivt ved at lade skriftlæsning veksle med salmesang. Schousboe vilde have den latinske messe genindført (af økumeniske grunde) og Ps. 134 genoptaget; bispevielsesritualet gik ret nemt gennem kirkerådet og autoriseredes 3.9.1898 (GR. 1897-98, 356ff.).

Mere strid var der om præstevielsen. De konservative bisper vilde intet ændre, men Schousboe mente ikke at man kunde holde præstevielsen udenfor når de andre ritualer revideredes; dog skulde man fare varligt, og han vilde f.ex. beholde den intimation Rørdam vilde af med, fordi han efter *P. C. Kierkegaards* forbillede (et ideal for grundtvigske bisper) vilde holde ordination udenfor domkirkerne, og man så ikke altid ude i stiftet kunde regne med at have en ordentlig prædikant. Desuden var der ved skik og brug efterhånden kommet så mange ændringer i præstevielsen – Rørdam brugte selv *Martensens* håndexemplar med dennes mange rettelser og tilføjelser (formentlig efter Mynster) – at der måtte skabes ensartethed. Schousboe, Nielsen og Rørdam trak læsset, og Rørdam bøjede sig så vidt at intimation, et til dels frit salmevalg, prædiken ved en af de nyordinerede og brug af dansk eller latinsk messe blev sikret. Præstevielsesritualet autoriseredes samme dag som bispevielsesritualet (GR. a.s. 362ff.). Disse to ritualer er stadig gældende.

Bispevielsen begyndte nu med DDS. nr. 257; Rørdam vilde have en fast kollekt og formede en på grundlag af slutningskollekten fra bispevielsen i KR (p. 31, note 10); den er afpasset efter den følgende epistel der nu – i overensstemmelse med den rolle denne text spillede på reformationstiden – blev Ef. 4. 7-13. Stiftsprovsten intimerer kort fra prædikestolen, læser ordinandens vita og minder om apostlens formaning til at skønne på dem der »arbejder iblandt os og er vore Forstandere i Herren« og agte dem højt i kærlighed for deres gernings skyld; derfor vil også vi i kærlighed modtage den der er kaldet til tilsynsgjerningen og frembære ham og hans tjeneste for Gud. Den følgende bøn er bygget som en parafrase over epistlen.

Efter DDS. nr. 360 går bisper og præster frem i koret, ordinand og præster knæler, og ordinator indleder med *Veni sancte Spiritus* (eventuelt – og vist altid) i dansk oversættelse; hele helligåndsmessen er iøvrigt i overensstemmelse med KR. Ordinator læser sin text, holder sin tale, koret synger (på dansk) Ps. 134, og ordinator siger: »Lader os høre Guds Ords Vidnesbyrd om Ordets Tjeneste«. Der er nu fire texter; ifølge ritualet læses de af præster, men 1939 blev de tre første læst af nordiske bisper, og dette blev fast skik efter anden verdenskrig. Den nye text (som stilledes først), Mt. 28. 18-20, er et meget typisk valg

i en tid der hellere kaldte den »missions- end dåbsbefalingen«, jfr. den ligeså karakteristiske ændring i dåbsritualet af 1912. Den opstandnes ord, om at gå ud i alverden og gøre folkeslagene til hans disciple ved at døbe dem og lære dem at holde hans befalinger, blev nu »hovedstedet« i begrundelsen for det »apostolske« bispe- og præsteembede. Derefter følger de tre »gamle« tekster, dog er Act. 20. 28-32 sat sidst og 2. Tim. 4 forkortet til vers 1-5. Noget nyt var det også at der efter hver skriftlæsning indskydes to vers af Grundtvigs ordinationssalme (DDS. nr. 294); jfr. note 4.

Formaningen understreger at præstevielsen er det primære (når »Herren nu *fremdeles* betror dig denne hellige Tjeneste (ordets) og *derhos* sætter dig til at øve en Biskops Gerning«); resten hviler på KR.s grundlag, men har tydelige spor af Münter-Mynster (»vær saaledes barmhjertig, at du ikke ser igennem Fingre med det onde, øv Tugt saaledes, at du ikke glemmer Barmhjertigheden« – eller de fra Luther stammende og af Münter overtagne ord om »Herlighedens uvisnelige Krans« som vindes når »Overhyrden« åbenbares etc.).

»Lover du mig da for den alvidende (KR: »allerhelligste«) Guds Aasyn, at du saaledes vil trolig og retsindig varetage din Tilsyns-Tjeneste i alle Ting efter den Naade, som Gud dertil vil give dig?«. Efter ordinandens Ja og håndslag siger ordinator: »saa overantvorder jeg dig nu det hellige Biskops-Embede i Faderens og Sønnens og den Helligaands Navn« – altså formularen fra 1771. Og »at Gud selv af sin Naade for Jesu Kristi Skyld vil dueliggøre dig til denne Tjeneste« – til hans ære og hans rige fremme – »derom ville vi bede med hverandre«. Også her sker der noget nyt: mens alle tidligere ritualer havde anbragt Fadervor først er det nu reduceret til pompøse slutningsord, efter en lidt forkortet og sprogligt mere puristisk gengivelse af KR.s forbøn. Bøn og håndspålggelse slutter traditionelt med et dobbelt Amen af præster (bisper) og ordinator.

Under første vers af DDS. nr. 246 knæler alle; derefter lægges skrudene i sakristiet; den nye biskop prædiker (det er dog somme tider blevet udeladt), og ved den følgende kommunion går kun de to bisper til alters; efter vanlig kollekt og velsignelse synges DDS. nr. 359.

Præstevielsen indledes med samme salme, kollekt og epistel som ved bispevielsen; efter en frit valgt salme intimerer en kapellan, som nævner ordinandernes navne og med samme ord som i bispevielsen (mutatis mutandis!) påkalder menighedens forbøn, der er enslydende med bispevielsens. Også næste salme kan frit vælges, men DDS. nr.

294 valgte så at sige sig selv og blev næsten obligatorisk. Bispemændene går for altret, ordinanderne knæler mens bispevielsens latinske (eller danske) messe synges eller læses. Biskoppen meddeler sin text, holder sin tale og opfordrer til at høre Guds ords vidnesbyrd om ordets tjeneste. Det er noget helt nyt – men i god overensstemmelse med tidens hang til at få mest muligt af »Guds ord« presset ind i gudstjenesten, jfr. motiveringen for den nye perikoperække – at der nu er hele fire tekster: Mt. 28. 19-20 (jfr. bispevielsen), Tit. 1. 5-9, 1. Pet. 5. 2-4 (jfr. Luther, p. 10) og 2. Tim. 4. 1-5. Den klassiske titustext (siden 1537 den eneste foreskrevne) er rykket ned på andenpladsen, men en note bemærker at om forholdene ikke tillader læsning af fire tekster kan biskopen selv læse titustexten og derefter den hvorover han vil tale. Formaningens indledes: »I har nu hørt...hvorledes Herren har indstiftet Ordets Tjeneste, og ved sine Apostle har vidnet om sammes Nødvendighed for hans Menighed paa Jorden, og om hvorledes denne Tjeneste rettelig skal øves«. Resten er en sprogligt revideret gengivelse af KR. »Lover I mig da paa mit Embedes Vegne, at I trolig og retsindig ville fuldkomme dette efter den Naade, som Gud eder dertil vil forlene?«. Efter ordinandernes Ja og håndslag til biskopen og alle præsterne overdrages embedet med samme formular som i KR – de »højregrundtvigske« kirkemænd bag ritualrevisionen frygtede demokratiets indførelse (som det også skete 1901) og vilde af samme grund ikke svække formularen – og bønnen indledes: »Og at Gud... selv vil danne og dueliggøre eder til dette hellige Embede, saa at I med Aarvaagenhed og alvorlig Flid i et ulasteligt Liv og tro Tjeneste maa søge Kristi Navns Ære og hans Menigheds Forbedring, derom ville vi nu bede for eder med hverandre«. Også her sættes Fadervor sidst; bønnen og det dobbelte Amen er en sprogligt lempet gengivelse af KR.

Biskop og ordinander knæler endnu en stund; når de er gået ind i sakristiet synges DDS nr. 360; en af de ordinerede prædiker, derefter følger altergang, nadverkollekt, velsignelse og fri slutningssalme.

Som anført (p. 26) havde den latinske præsteed og ordinationsløftet nærmet sig stærkt til hinanden, og da man i det 19. århundrede, fra liberal og grundtvigsk side gjorde oprør mod de mange eder embedsmænd i stat og kirke belemredes med (rent bortset fra vidneed etc.) følte det mere og mere urimeligt at have begge former; vidt og bredt mente man at præsteeden kunde afskaffes og at ordinationsløftet måtte være tilstrækkeligt.

Kirkekommissionen af 1868 drøftede på denne baggrund præste-

eden. Martensen foreslog at ændre den, så bibel og symbolske bøger ikke fik samme vægt (forkynde Guds ord som det »findes« i skriften og »er bevidnet« i bekendelsesskrifterne, i stedet for: som det findes i skriften og i bekendelsesskrifterne). Men det modsatte *P. C. Kierkegaard* sig, fordi Apostolicum var et af bekendelsesskrifterne, og den specielt grundtvigske opfattelse kunde umuligt rime sammen med at det regnedes blandt de symboler der havde en ringere placering end et hvilket som helst bibelsk skrift⁵. Han fik flertallet med sig, og da præsteeden oversattes og blev til præsteløftet (27.8.1870) skete der ingen ændring: skrift og symboler var stadig lige vigtige⁶, hvad der ikke netop var udtryk for en »luthersk« tankegang. Men tilfredshed med denne ordning var der stadig ikke (også i nabokirkerne ændredes symbolforpligtelsen i overensstemmelse med Martensens opfattelse, i Sverige 1903, i Norge 1920), og det kirkelige udvalg af 1904 tog sagen op igen⁷, fordi ønsket om at slå præsteløfte og ordinationsløfte sammen kombineredes med behovet for stærkere at understrege den apostolske trosbekendelse, nu da *Arboe Rasmussen* havde fremsat sine anskuelser om »jomfrufødsel«⁸ og der opstod en strid som svarede til den tyske »Apostolicumstreit« i 1890'ne

Det blev overladt Skat Rørdam⁹ at forelægge et ordinationsritual hvori præsteløftet var indarbejdet og Apostolicum understreget; han påtog sig hvervet og vilde rådføre sig med andre – formentlig Fredrik Nielsen (der døde kort efter) – men fik ikke gjort meget ved det; lige før sin død indsendte han (2.6.1909) til ministeriet et ritualforslag¹⁰ hvorefter Apostolicum kunde (ikke skulde) indføjes, ikke under selve ordinationen, men som en »Fællesbekendelse af Daabspagten«, efter biskoppens tale og før skriftlæsningen. Ministeriet afslog autorisation, og *P. Madsen* der fulgte Rørdam i embedet foreslog derfor på et bispemøde i marts 1911 at løftet i ritualet skulde formes således: prædike ret efter skriften, i samstemning med dåbsbekendelsen og den »Grundanskuelse« som er udtrykt i bekendelsesskrifterne. Ved at lægge vægten på Apostolicum og kun fremhæve den konfessionelle »Grundanskuelse« kunde man formentlig ramme *Arboe Rasmussen* og de mere vidtgående liberale teologer¹¹.

Dette forslag førte til langvarigt tovtækkeri mellem bisperne og kultusminister *Jacob Appel*, der vel var venstremand, men kirkepolitisk snarere af Det radikale Venstres opfattelse, og som vilde bruge den *Arboe Rasmussen*-sag der var trådt ind i sin kritiske fase til at legalisere den »tålsomme« (d.v.s. bekendelsesløse eller bedre: bekendelsesfrie) folkekirke som en blot »borgerlig indretning«; han

blev støttet af de fleste grundtvigianere der med Morten Larsen i spidsen kæmpede energisk mod at gøre »ordet af Jesu egen mund« juridisk forpligtende i en borgerlig indretning. Senere på året gjorde Appel sin ven *H. Ostenfeld*, til Sjællands biskop, fordi han regnede med i ham at have en kirkepolitisk meningsfælle, men Ostenfeld nærmede sig de andre bisper – det førte til et større telefonskænderi med Appel der klagede over at han havde forandret sig så meget siden han blev bisp! Til Appels harme publicerede bisperne deres Forslag til Præstevielsesritual, en revideret udgave af Madsens¹², og oplyste at sagen havde cirkuleret i bispekollegiet i tre år, at der fra »alle Sider« var enighed om at slå præste- og ordinationsløftet sammen i selve ordinationshandlingen, og endelig at det »kirkelige« var det væsentlige, det »konfessionelle« det sekundære i løftet.

1912-forslaget følger 1898-ritualet til og med skriftlæsningen, og Apostolicum var *ikke* optaget (vel på grund af den hidsige debat); derefter hed det: »I have nu hørt...hvorledes Herren har indstiftet Ordets Tjeneste etc. Denne Tjeneste skal I nu overtage i den danske Folkekirke. Regel og Rettesnor for Ordets Forkyndelse er givet eder i den hellige Skrift. Den kristne Menigheds Fællesbekendelse har I i det apostoliske Symbol, som i vor Kirke er Daabsbekendelse. Ved redelig og grundig at granske den hellige Skrift bør I altid dybere tilegne eder Troens hellige Sandheder, og under denne Granskning har I i vor Kirkes Bekendelsesskrifter en aandelig Vejledning til at blive i den sunde Lære. Saa lægger jeg eder da for, at I forkynder Guds Riges Evangelium om Naaden i Kristus til Frelse for Syndere rent og ret efter den hellige Skrift, idet I staar paa Daabsbekendelsens Grund og med Troskab mod vor evangelisk-lutherske Folkekirke«. Iøvrigt følger formaningen 1898-ritualet, dog med den tilføjelse: »alt i Erkendelse af det Ansvar, som paahviler eder overfor Gud og Mennesker«. Også resten af forslaget er i overensstemmelse med ordningen af 1898

Det siger sig selv, at dette ikke vandt bifald hos Appel, hos grundtvigianerne eller hos »højre fløj« der nu var samlet i Kirkeligt Landsforbund og naturligvis fandt det alt for vagt¹³. Så om autorisation var der ikke tale. Men endnu en gang blev sagen aktuel: under retssagen mod Arboe Rasmussen forsøgte Appel at krydse *J. C. Christensens* sognekirkelige politik med en ny askovadresse, udarbejdet med tilslutning af Ostenfeld og valgmenighederne, for at opbygge folkekirken efter valgmenighedsprincippet indenfor en statsstyret »borgerlig indretning«¹⁴. Præsteløftet ophæves, bispnen afgør om en kandidat er egnet for ordination; kandidater kan søge ordination

hos enhver dertil villig biskop, og ritualet formes sådan at både kandidatens begæring og bispens villighed klart fremgår; en sogne- eller valgmenighed kan løse stiftsbånd til en anden biskop der vil overtage tilsynet; findes ingen sådan kan en sognepræst – som »valgbiskop« – træde i stedet. Meningen var at Arboe Rasmussen skulde fortsætte som præst – og derved bevise folkekirken »tålsomhed« – og *Morten Pontoppidan* være hans »valgbiskop«. Men han afslog den ham tiltænkte nye titel som »sognepræst til Stenløse og biskop over Vålse«. Det hele løb følgelig ud i sandet, men forinden havde bisperne (1915) lavet et nyt forslag til præstevielsesritual¹⁵. Det var sket i intimt samarbejde mellem Ostenfeld og Appel. Også her gik første del af handlingen efter 1898-ritualet, men når biskoppen har holdt sin tale fremsiger han Apostolicum der altså ikke kommer i nærheden af løftet, thi først derefter følger skriftlæsningen og biskoppen fortsætter: »Vi har nu hørt...hvorelendes Herren har indstiftet Ordets Tjeneste etc. Denne Tjeneste skal I nu overtage i den danske Folkekirke, der har den hellige Skrift til Regel og Rettesnor for Ordets Forkyndelse, i hvilken den Apostoliske Trosbekendelse er Daabsbekendelse, og som i sine Bekendelsesskrifter yder en aandelig Vejledning til at blive i den sunde Lære. Saa lægger jeg Eder da for, at I paa den kristne Tros Grund og med Troskab mod vor evangelisk-lutherske Folkekirke forkynder Guds Riges Evangelium om Naaden i Kristus« (resten er identisk med 1912-forslaget). »Saa tilspørger jeg Eder: Begærer I at indvies til denne Tjeneste i den danske Folkekirke, og er det Eders Villie at udføre den trolig og retsindig efter den Naade, som Gud dertil vil skænke Eder?«. Det øvrige er som i 1898-ritualet; kun er »overantvorder« forbedret til »overgiver«, og der et par reginoter af en vis interesse: prædiken ved en af ordinanderne kan bortfalde; når biskop og menighedsråd er enige kan ordinationen ske, hvor (eller tæt ved) den nye præst skal virke, og i håndslag og håndspålggelse kan også lægfolk deltage.

Under den herskende kirkepolitiske højspænding var det ligeså umuligt at sikre gennemførelse af dette forslag som af Appels menighedskirkelige politik.

Efter 1898 er der ikke principielt sket ændringer i bispe- og præstevielsesritualerne. Ved den »store« bispevielse 1923 (hvor fem biskopper ordineredes på én gang) blev det skik at samtlige danske biskopper under embedsoverdragelsen og forbønnen befandt sig indenfor alterskranken (1969 ændredes det til ordinator og den nye biskops to nabobisper); derimod opholdt de nordiske bisper (jfr. p.

40) sig uden for og deltog ikke i håndspåleggelsen, hvilket bl.a. var motiveret af frygt for en ubejlelig debat om »successionen« (når svenske og finske biskopper var tilstede). Den »Vejledning« biskopperne 1949¹⁶ – uden speciel autorisation – udsendte gengiver 1898-ritualerne, men samtidig fik ved kgl. resolution af 25.4.1949 Københavns biskop tilladelse til at foretage »sådanne ændringer i det for bispevielser gældende ritual, som af den ordinerende biskop findes passende«, idet dog ministeriet i sin indstilling understregede at der kun var tale om »mindre væsentlige ændringer«¹⁷. Forandringerne – hvortil der iøvrigt ved senere bispevielser er indhentet kgl. resolution – var aftalt mellem kongen og biskop *Fuglsang-Damgaard* og skyldtes ikke mindst kongehusets ønske om at gøre bispevielsen både kortere og mere højtidelig. Under processionen ind og ud af kirken deltog nu samtlige danske og de indbudte nordiske bisper i fuldt skrud, mens 12 præster (deriblandt provsterne fra det pågældende stift) var iført alba og – højst forunderligt! – messehagel (den sidste form for festivitas blev dog atter reduceret, efter aftale med kongen, i 1969). Ps. 134 blev introitus (til Th. Laubs melodi), ved intimationen bortfaldt domprovstens tale og vita-læsningen; også altergangen bortfaldt; det blev skik at den nye biskop lyste velsignelsen (uden kollekt) og at gudstjenesten sluttede med DDS nr. 226, under hvis sidste vers alle – følgende kongens eksempel – rejste sig. 1949-formen blev i det store og hele optaget i den såkaldte Prøveritualbog¹⁸, der yderligere forkortede intimationsbønnen ved at stryge parafrasen over Ef. 4.7ff., ombyttede den »klassiske« titustext med 2. Kor. 3. 4-6 og udskiftede 2. Tim. 4. 1-5 med den fra præstevielsen hentede 1. Pet. 5. 2-4. Som slutningssalme foreslås DDS. nr. 359.

Lov af 4.6.1947 om adgang til præsteembede – som ændrede »mænd« til »personer« og »ham« til »den pågældende« – synes ikke officielt at have medført en tilsvarende ændring i præstevielsesritualet, men må vel antages at være taget til følge hver gang der var kvinder blandt ordinerende, således også i Prøveritualbogen der (114ff.) iøvrigt stryger intimationstalen og (som ved bispevielsen) forkorter intimationsbønnen. Titustexten ombyttes med 2. Kor. 3. 4-5 (det sker også i praxis, ialtfald i flere stifter); sproget moderniseres og overdragelsesformularen ændres til: »så overdrager jeg jer nu det hellige præste- og prædikeembede efter den apostolske skik i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, med ret og myndighed til herefter som Guds og Jesu Kristi tjenere at forkynde Guds ord til tugt og trøst både offentligt og i enrum, at tilsige syndernes forladelse, at uddele de

hellige sakramenter efter Kristi indstiftelse, at have omsorg for den menighed, i hvilken I har fået tjeneste betroet, og iøvrigt alt, hvad der hører til dette jeres hellige kald efter Guds ord og vor kirkes orden«. Denne og andre ændringer – f.ex. at overdragelsen sker »på menighedens vegne« – forekommer i praxis, og på derover fra visse kirkelige hold fremkomne klager har kirkeministeriet 1974 svaret, at da det i almindelighed er bisperne tilladt at bifalde »mindre« ændringer i de autoriserede ritualer må sådanne forandringer i ordinationsritualet også anses for tilladelige¹⁹.

Tillæg.

KO omtaler provstevalget (p. 16), men siger intet om provsteindsættelse (creatio = skabelse, dog vel ikke ex nihilo?). KR (331ff.) fastslår at den der ved bispens medvirken af herredspræsterne er valgt til provst (denne skik holdt sig til henimod 1800) indsættes på førstkommende landemøde: for altret holder bispens en »liden Tale« til ham på latin og tager ham i ed; den aflægges knælende, hvorefter biskoppen i den hellige trefoldigheds navn »creerer« ham, foreholder ham hans pligter og slutter med »et lidet Ynske«.

Heri skete der ingen ændringer før 11.11.1898 (GR. 1897-98, 411ff.). Nu blev det til at bispens, mens provsten knæler, bruger samme latinske (eller danske) messe som lige var genindført i bispe- og præstevielsesritualet og derefter holder sin tale; knælende aflægges provsten sit løfte og »indsættes« i den treenige Guds navn. Handlingen der åbenbart skulde være mere højtidelig slutter med en kort tale af biskoppen og velsignelsen.

I biskoppernes Vejledning fra 1949 (129ff.) forøges højtiden: handlingen indledes med den danske eller latinske messe, bispens holder sin tale og minder, nu i rituel form, provsten om hans pligter, bl.a. til at underrette biskoppen om præsternes eventuelle forsømmelighed og se til at kirkens midler og ejendomme ikke forringes. Knælende aflægges provsten løftet og indsættes så i den treenige Guds navn; biskoppen taler påny og slutter med velsignelsen.

Prøveritualbogen af 1963 (122ff.) går et skridt videre: der er en kort intimation med bøn fra prædikestolen; under den danske eller latinske messe og bispens tale knæler provsten, men står op under formaningen (stort set den samme som i 1949, kun er afsnittet om provstens pligter overfor folkeskolen udeladt). Løftet aflægges stående, indsættelsen sker i den treenige Guds navn; derefter knæler provsten mens biskoppen beder Fadervor; handlingen slutter med salutation og velsignelse.

Noter:

1. P. G. Lindhardt: *Ritualet for fraskiltes vielse*, Dansk teologisk Tidsskrift, 1973, 241ff.
2. L. Schrøder og L. Helveg: *Om Corn. Appels Ordination, 1874*, jfr. Lavrids Nyegård: Vilhelm Birkedal III, 1, 1911, 158ff. Birkedal brugte den folkekirkelige overdragelsesformel og afkrævede (mærkeligt nok, i betragtning af den løbende grundtvigske debat, jfr. p. 42ff.) Appel et

Ja til kirkens tro og bekendelse efter dåbspagten, til at ville uddele sakramenterne efter »Jesu Kristi egen Indstiftelsesmaade« og prædike evangeliet på troens grund efter den oplysning Helligånden vilde give og i overensstemmelse med de profetiske og apostoliske skrifter og den danske kirkes bekendelsesskrifter, men uden Grundtvigs formulering: »efter bedste Overbevisning derom«. Den store askovadresse derimod krævede præsteløftet omdannet til et løfte om at ville prædike og forvalte sakramenterne »efter bedste Overbevisning« m.h.t. forståelsen af Kristi indstiftelse – ganske på linie med hvad Grundtvig siden 1834 så ofte havde sagt og yderligere skærpet efter opgøret med Kierkegaard 1854ff. Desuden gik adressen ind for frit præstevalg i sognemenighederne, »dansk« teologisk examen og ordination af egnede ikke-teologer, jfr. MP. I, 91ff.

3. Kirkerådets Forhandlingsprotokoller 1896/7 (Rigsarkivet), jfr. P. G. Lindhardt: Fem Aalborg-bisper, 1954, 96ff.

4. Den norske Alterbog, 1889, 139ff. I Norge anvendtes Grundtvigs Vidunderligst af alt på Jord imellem de enkelte skriftlæsninger. Det kan også skyldes norsk inspiration, at Mt. 28. 18-20 blev første læsestykke i bispe- og præstevielsesritualet.

5. Beretning om Forhandlingerne i den ved Allerhøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Commission, 1870, 136ff. 195ff. 221ff. 547ff. 794ff.

6. GR. 1869-71, 155f.

7. Forhandlinger IV, 690ff. (15.5.1906).

8. MP. II, 119, 123ff. 131ff. 173ff.

9. Forhandlinger IV, 714.

10. Cultusministeriets arkiv (Rigsarkivet), 1. Dept. Diverse Sager, 3 J 1286. Tiltalen skulde lyde: »Saa lægger jeg eder for og befaler eder, at I som Præster i vor danske Folkekirke forkynde Guds Ord rent og ret efter den hellige Skrift og i Overensstemmelse med den apostoliske Trosbekendelse, i Tilslutning til den Forstaaelse af den kristne Tro, som udtaler sig gennem vor Folkekirkes Bekendelsesskrifter«. Rørdam oplyste at alle bisper stod sammen i det svære arbejde på at indføre læreforpligtelsen i ordinationsløftet, men langt fra alle bisper vilde bruge trosbekendelsen, og her fandt ministeriet at der burde herske uniformitet (14.4.1910). Rørdam mente ved sit forslag at have taget hensyn til Apostolicums særstilling som den dåbsbekendelse der betingede medlemsskab i folkekirken, og samtidig ved sin formulering af forpligtelsen på bekendelsesskrifterne undgået al fare for bogstav-trældom – det drejede sig jo om disse symbolers »Aand eller Grundtanke«.

11. sst. jfr. optegnelser i P. Madsens arkiv, Add. 1165 4° (Det kgl. Bibliotek), jfr. MP. II, 233. Da ministeriet 14.4.1910 kasserede Rørdams ritual foreslog det følgende tiltale: »Saa lægger jeg Eder da for og byder Eder, at I som Præster i vor danske Folkekirke forkynder Ordet rent og ret efter den hellige Skrift, i Overensstemmelse med vor apostolske Trosbekendelse og i Tilslutning til vor Folkekirkes Bekendelsesskrifters Aand og Grundtanke«. Men det var før Appel

blev minister, og 6.8.1910 udgik der en ny skrivelse hvori man foreslog at stryge den sidste passus! Madsen meddelte derefter (24.10.1910), at biskopperne 5.-7. oktober havde været samlet, men ikke kunde slutte sig til ministeriets forslag og heller ikke på indeværende tidspunkt fremsætte deres eget; sagen var vanskelig, også rent liturgisk, men man vilde gøre et alvorligt forsøg senere. Dette skete på marts-mødet 1911 (skrivelse fra P. Madsen, 11.4.1911): man vilde nu ikke indføje Apostolicum – det var en uklar mellemløbet mellem en »Fromheds-bekendelse og Tilslutning til en Lærenorm« – men i stedet kræve »Samstemning med vor Kirkes Daabsbekendelse« og nøjes med tilslutning til den konfessionelle »Grundanskuelse«; man var også villig til at opgive Nicænum og Athanasianum der kun var forpligtende for præster, mens Apostolicum som fælles dåbsbekendelse gjaldt alle og derfor havde en særstilling. Ministeriet skrev derpå (24.5.1911) at det var enigt med biskopperne i at slå de to løfter sammen, men før løftets aflæggelse burde der være en nærmere »Redegørelse« for forståelsen af dets indhold. Tiltalen kunde formes således: »...forkynde Evangeliet efter den hellige Skrift og i Tilslutning til den evangelisk-lutherske Grundbetragtning og forvalte Sakramenterne sømmelig efter Herrens Indstiftelse overensstemmende med Folkekirkens Ritualer«. Dette svarer godt til et blyantsnotat af Appel: »Som Medlem af den danske, evangelisk-lutherske Folkekirke erklærer jeg i min Præstegerning at ville forkynde Jesu Kristi Evangelium efter den hellige Skrift og i Overensstemmelse med den kristne Menigheds Bekendelse og love at forvalte Sakramenterne efter Folkekirkens Ritualer«.

12. Da Ostenfeld var trådt til gentog ministeriet (10.11.1911) sit forslag, og 21.-24. november samledes biskopperne i Fredericia og udarbejdede deres forslag; heri krævedes »oprigtig Samstemning med vor Kirkes Daabsbekendelse«, og man søgte at give løftet en »saa personlig Skikkelse som mulig svarende til det høje aandelige Omraade, hvorpaa det bevæger sig«, uden at lægge hindringer i vejen for personlig frihed og forskning. Fremhævelsen af Apostolicum svarede til dets særstilling i den danske kirke, men formuleringen skulde gøre det umuligt at bruge det til »Bogstavtrældom« (Ostenfeld til ministeriet, 25.11.1911). Men ministeriet – der 4.12.1911 udtalte sig anerkendende om forslaget som helhed – gjorde opmærksom på at udtrykket »oprigtig Samstemning med vor Kirkes Daabsbekendelse«, anbragt i den »juridiske« del af ritualet, dog for en domstol eventuelt kunde opfattes somom det gjaldt »Overensstemmelse efter Bogstaven«. Ostenfeld svarede på biskoppernes vegne (12.1.1912) at man ikke delte ministeriets opfattelse, men var villig til at ændre det til: »idet I staar paa Daabsbekendelsens Grund«; nu var formen så »aandelig« at enhver juridisk misbrug måtte være udelukket! Vilde ministeriet ikke autorisere forslaget vilde biskopperne selv offentliggøre det. Det vilde ministeriet (20.1.1912) ikke, og Ostenfeld meddelte så (2.2.1912) at biskopperne nu skred til publikation.

13. MP. II, 245.

14. sst. 281ff.

15. Forslag til Præstevielsesritual, udarbejdet af Biskopperne i den danske Folkekirke, 1915.
16. Vejledning i den danske Folkekirkes Gudstjenesteordning med de autoriserede Ritualer, udarbejdet af Biskopperne, 1949, 115ff. 131ff.
17. Kirkeministeriets arkiv – efter velvillig meddelelse fra kontorchef Maria Topp.
18. Forslag til Ritualbog for den danske evangelisk-lutherske Folkekirke, 1963, 126ff.
19. August Roesen: Dansk Kirkeret, 1976, 127.